

Міністерство освіти і науки України
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей
історичної науки

Дипломна робота на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
на тему

«ДЕКОМУНІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ (1991 – 2025 рр.)»

Виконав: Студент 4 курсу,
групи ІА-42
Спеціальності 032 «Історія та археологія»
Шотт Сергій Володимирович

Керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Щербін Лілія Василівна

Рецензент:

ЗМІСТ

ВСТУП	зРОЗДІЛ 1. Декомунізація: визначення, зміст	8
РОЗДІЛ 2. Етапи декомунізаційних процесів в Україні		14
2.1. Від відновлення незалежності до початку російсько-української війни (1991–2014): від декларативної дерадянізації до стихійного «Ленінопаду».		14
2.2. Законодавчий прорив 2015 року: «декомунізаційний пакет» законів та початок ліквідації радянських символів.		20
2.3. Трансформація декомунізації в умовах повномасштабної війни (2022–2025 рр.)		30
РОЗДІЛ 3. Соціально-політичні та культурні наслідки декомунізації в Україні		40
3.1. Зміни в регіональній і загальнодержавній топоніміці та трансформація публічного простору		40
3.2. Вплив декомунізації на формування сучасної національної української ідентичності		50
ВИСНОВКИ		58
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ		61
ДОДАТКИ		68

ВСТУП

Актуальність дослідження. Витоки декомунізації як явища, слід вважати, лежать у постсоціалістичних трансформаціях країн Центрально-Східної Європи та Балтії, де засудження злочинів скоєних щодо їх народів в окупаційним режимом в минулому стало невід'ємною частиною переходу до демократії та європейської інтеграції. Та навіть серед всієї плеяди держав в яких декомунізація мала активний характер. Україна є чи не єдиною державою де декомунізація охопила правові, символічні, меморіальні та ідентичнісні виміри трансформації суспільства в настільки пізній період своєї незалежності, адже якщо більшість постсоціалістичних держав Центральної Європи здійснили ці процеси у 1990-х роках, то Україна просувалася значно повільніше, внаслідок поширення агресивної пропаганди серед населення та культурного тиску зовнішнім ворогом.

Тривалий та нелінійний характер декомунізації в Україні зумовлює потребу у комплексному науковому осмисленні цього явища. Особливої актуальності тема набуває у зв'язку з початком повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року, яке кардинально прискорило символічне, правове та культурне відмежування українського суспільства від радянської та проросійської спадщини. Відтак, декомунізація перетворилася з дискусійного культурно-політичного питання на невіддільний елемент національного спротиву та формування нової колективної ідентичності.

Актуальність дослідження обумовлена також тим, що наслідки декомунізації досі є предметом суспільних дискусій, а частина її правових механізмів залишається в процесі реалізації. Вивчення цього досвіду є важливим не лише для розуміння сучасної України, але й для порівняльного аналізу трансформацій у постсоціалістичному просторі.

Об'єктом в даному дослідженні є процес декомунізації як суспільно-політичне та культурне явище в незалежній Україні.

Предметом дипломної роботи є правові, символічні та ідентичнісні виміри декомунізації в Україні протягом 1991-2025 років, включаючи законодавчі механізми, трансформацію публічного простору та вплив на формування національної ідентичності.

Мета даної роботи – комплексний аналіз декомунізаційних процесів в Україні від відновлення незалежності до 2025 року, з'ясування їхніх етапів, механізмів реалізації та соціально-культурних наслідків.

Не претендуючи на вичерпність проблеми, автор дипломної роботи у розв'язанні поставленої мети поставив перед собою такі **завдання**:

- визначити поняття «декомунізація», розкрити його зміст та основні виміри у контексті постсоціалістичних трансформацій
- проаналізувати перший етап декомунізації (1991-2014), законодавчий прорив 2015 року та механізми реалізації «декомунізаційного пакету» законів;
- розглянути трансформацію декомунізаційних процесів в умовах повномасштабної російської агресії (2022-2025);
- дослідити вплив декомунізації на формування сучасної національної ідентичності українців.

Хронологічні рамки дипломної роботи полягають в охопленні періоду з 24 серпня 1991 року до 2025 року. Нижня межа визначена днем відновлення незалежності України та початком самостійного державного будівництва, що поставило питання про відмову від комуністичної спадщини; верхня межа відповідає поточному стану декомунізаційних процесів та їх місця на території України.

Територіальні межі дослідження охоплюють усю територію незалежної України в її міжнародно визнаних кордонах. Особлива увага приділяється аналізу регіональної специфіки впровадження

декомунізаційних та деколонізаційних процесів, що зумовлено історично сформованою неоднорідністю ціннісних орієнтацій населення.

Стан наукової розробки проблеми характеризується значною кількістю праць, серед яких засадничими для розуміння соціокультурної природи процесу є дослідження Олександра Гриценка, Алли Киридон та Миколи Рябчука. Регіональні аспекти декомунізації та трансформація міського простору висвітлені у роботах Вячеслава Артюха [9], Сергія Водотики [12, 15], Олександра Бріта [11], Дениса Шаталова [46] та Ольги Циктор [45]. Новітня аналітична рамка декомеморації та деколонізації в умовах війни представлена у розвідках Оксани Прохватоїлової [39], Вікторії Власюк [14], Євгена Лук'янова [35] та Юрія Латиша [34]. Теоретичне осмислення процесів формування пам'яті міститься у публікаціях Ярослава Калакури [27], Катерини Кобченко [30], Лариси Нагорної [36], Тетяни Хітрової [43], Максима Яковлева [49] та Михайла Юрія [48]. Важливий внесок у дискусію щодо методів та наслідків реалізації політики пам'яті зробили Володимир В'ятрович [12], Станіслав Кульчицький [33], Андрій Портнов [38] та Олексій Якубін [50], що дозволяє всебічно проаналізувати феномен декомунізації в українському соціополітичному контексті.

Джерельна база дослідження ґрунтується на розгалуженій системі нормативно-правових актів, ключове місце серед яких посідає «декомунізаційний пакет» законів 2015 року про засудження тоталітарних режимів [3], правовий статус борців за незалежність [6], увічнення перемоги над нацизмом [7] та доступ до архівів репресивних органів [5]. Масив документів доповнюють закони про визнання Голодомору геноцидом [4], забезпечення функціонування української мови [2], вдосконалення процедур реабілітації жертв режиму [8] та повідомлень комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики [1].

Окрему групу джерел, що забезпечують можливість оперативного моніторингу декомунізаційних процесів та аналізу їхньої суспільної рецепції, становлять інтернет-ресурси та електронні версії аналітичних видань.

Провідну роль у системному висвітленні державної політики відіграє офіційний сайт Українського інституту національної пам'яті [20], що акумулює методичні матеріали, роз'яснення законодавства та статистичні звіти. Хронологію практичної реалізації реформ, зокрема перебіг «ленінопаду» та топонімічного очищення, зафіксовано у публікаціях інформаційних агентств УНІАН [21] та DW [22], порталів «24 канал» [40], NV [47] та медіа «Король Данило»[31]. Інтелектуальне осмислення та критичний аналіз ідеологічних викликів декомунізації представлено на спеціалізованих платформах, зокрема: електронних архівах часопису «Критика» [38], журналі «Спільне» [50] та порталі Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва [24].

Методологічною основою дипломної роботи є принцип історизму, об'єктивності, достовірності у висвітленні, поставлених питань, у дослідженні проблеми. Робота написана з використанням історичного, логічного, порівняльного та структурно-системного методів.

Наукова новизна роботи дозволяє на базі наявного кола історіографічного та джерельного матеріалу здійснити спробу комплексно і всебічно дослідити декомунізаційні процеси в Україні в широких хронологічних межах – від 1991 до 2025 року – із особливою увагою до фундаментальних трансформації цих процесів в умовах повномасштабної війни 2022-2025 рр.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його матеріалів та висновків у навчальному процесі – при підготовці курсів з новітньої історії України, державотворення та культурної політики, а також при подальших наукових розвідках у галузі політики національної пам'яті та постколоніальних студій. Зібраний джерельний матеріал, фактологічний матеріал, запропоновані науково-теоретичні узагальнення, можуть стати основою для подальшого, поглибленого вивчення.

Структура та обсяг дипломної роботи зумовлений її метою та поставленим завданням. Вона складається зі вступу, трьох розділів, підрозділів, висновків, списку використаних джерел (50 позицій) та додатків.

РОЗДІЛ 1. Декомунізація: визначення, зміст

Комуністичний тоталітарний режим залишив по собі глибокі травми в соціальній структурі, культурі та ментальності всіх народів долею яких керував протягом ХХ ст.. Залишивши в центрах багатьох мальовничих міст і сіл пам'ятники особам, причетним до вбивства мільйонів місцевих громадян, що десятиліттями консервувало радянські міфи, боротьба з якими набула характеру повноцінного міжнародного соціально-політичного явища – декомунізації.

Поняття «декомунізація» не має єдиного загальноприйнятого визначення у науковій літературі – воно є предметом дискусій між правознавцями, істориками, політологами та соціологами. У широкому розумінні декомунізація означає комплекс заходів, спрямованих на усунення правових, інституційних, символічних та культурних наслідків комуністичного режиму в суспільстві. Вона охоплює щонайменше кілька взаємопов'язаних вимірів: правовий, люстраційний, символічний та ідентичнісний.

Термін виник у контексті постсоціалістичних трансформацій Центральної та Східної Європи після 1989-1991 років. Вже у 1990-х роках науковці – зокрема О. Ниссен та В. Тисманяну – запропонували розрізняти «перехідне правосуддя» (transitional justice), де декомунізація виступає одним із інструментів, та більш вузькі поняття люстрації, реституції та символічного очищення. Так, люстрація стосується виключно обмежень у доступі колишніх функціонерів комуністичного режиму до державних посад, натомість декомунізація в ширшому сенсі включає перейменування вулиць, демонтаж пам'ятників, архівні реформи, переоцінку офіційної пам'яті [39, с. 34].

У центральноєвропейському контексті, насамперед у Польщі, Чехії та країнах Балтії, декомунізація розпочалась у 1990-х роках і отримала правове

закріплення порівняно швидко. Польський закон про люстрацію 1997 року, аналогічні чеська та угорська законодавчі ініціативи стали прикладом системного підходу до відмежування від комуністичної спадщини [16, с. 5-7]. Натомість в Україні, Росії та Білорусі цей процес набув значно більш суперечливого та фрагментарного характеру, що зумовлене складністю колективної пам'яті, міжрегіональними відмінностями та збереженням значних кланових та інституційних зв'язків з радянською добою.

Дослідники виокремлюють кілька ключових компонентів декомунізації. По-перше, правовий та люстраційний вимір. Він передбачає прийняття законодавства, що обмежує права колишніх представників комуністичного апарату на зайняття публічних посад, а також розкриття архівів спецслужб (у випадку України – архівів КДБ), що дозволяє встановити відповідальність за злочини режиму. Цей аспект декомунізації є найбільш юридично складним, оскільки зачіпає права конкретних осіб і нерідко стикається з протидією конституційних судів [10, с. 13, 22].

По-друге, символічний вимір. Він включає демонтаж пам'ятників радянським діячам – насамперед Леніну, – перейменування вулиць, площ, міст і сіл, які носять назви, пов'язані з комуністичною ідеологією або персоналіями, а також зміну офіційної символіки. Саме цей вимір є найбільш видимим для пересічних громадян і нерідко стає каталізатором суспільних дискусій про пам'ять та ідентичність.

По-третє, меморіальний та наративний вимір. Він охоплює переосмислення офіційного трактування ключових подій радянської доби – Голодомору 1932-1933 років, депортацій, політичних репресій, – а також реформу шкільних програм, видавничої діяльності та публічного дискурсу. В Україні цей вимір набув особливої ваги у зв'язку з визнанням Голодомору геноцидом українського народу та реабілітацією діячів, яких радянська влада оголосила «ворогами народу» – учасників Організації українських націоналістів, вояків Української повстанської армії тощо.

По-четверте, реституційний вимір. Він стосується повернення майна, незаконно відібраного радянською владою у приватних осіб, релігійних громад та організацій. В Україні цей процес був особливо значущим для Греко-католицької церкви, яка була повністю заборонена у 1946 році і лише у 1990-1991 роках відновила свою легальну діяльність з поступовим поверненням відібраних храмів та монастирів [41, с. 105].

Науковці вказують на принципову різницю між декомунізацією як «зверху», тобто ініційованою державою через законодавчі та адміністративні механізми, та «знизу» – коли суспільство стихійно або організовано виступає проти радянської спадщини. В Україні обидві форми співіснували впродовж всього досліджуваного періоду, однак їхнє співвідношення суттєво змінювалося залежно від політичної кон'юнктури. Так, до прикладу, масовий знос пам'ятників Леніну («Ленінопад») під час Революції гідності 2013-2014 років є класичним прикладом декомунізації «знизу», тоді як законодавчий пакет 2015 року – прикладом інституційного підходу [39, с. 34-35; 11, с. 48-49].

Важливим є розмежування між декомунізацією та десоветизацією або дерусифікацією, хоча в українському контексті ці поняття нерідко перетинаються. Десоветизація є ширшим поняттям і включає відмову від усіх форм радянської спадщини, незалежно від їхнього комуністичного наповнення. Дерусифікація, своєю чергою, стосується звільнення від культурного, мовного та символічного домінування Росії, яке у радянський час реалізовувалося через примусову русифікацію. В умовах повномасштабної агресії 2022-2025 років ці процеси для багатьох українців злилися в єдину суспільну практику відмови від усього, що пов'язане як із комуністичним, так і з російськоімперським минулим [30, с. 66].

Розмірковуючи про зміст декомунізації, слід також виокремити її темпоральний параметр. Декомунізація, на відміну від денацифікації у Західній Німеччині, здійснювалась без зовнішнього тиску і відповідно не мала єдиного зовнішнього «зразка» чи примусу. Це призвело до значної

варіативності між країнами та навіть всередині них. Для України ця варіативність виявилася особливо гострою через глибокі регіональні відмінності у сприйнятті радянської доби – між більш проєвропейським та антирадянськи налаштованим Заходом та Центром та більш ностальгійним Сходом і Півднем країни.

Дискусійним залишається питання щодо темпів декомунізації, яке можна зустріти в такому формулюванні: «чи має декомунізація здійснюватися швидко та радикально, чи поступово, з урахуванням суспільного діалогу?» [17, с. 126-127]. Прихильники першого підходу вказують на те, що повільна декомунізація консервує деформовані структури влади та суспільної свідомості, а також залишає відкритими можливості для маніпуляцій пам'яттю. Прихильники поступовості натомість застерігають від символічного насильства, яке може поглибити суспільні розколи та відштовхнути частину населення від загальнонаціонального дискурсу. Українській досвід 2014-2015 років, коли декомунізаційне законодавство було прийнято у дуже стислі терміни за умов гострої суспільно-політичної кризи, наочно показав переваги та ризики обох підходів [17, с. 46; 44, с. 156].

Окремого розгляду заслуговує питання відповідальності за злочини комуністичного режиму. На відміну від Польщі чи Чехії, де діяли спеціальні інституції, що розслідували злочини комуністичної безпеки, в Україні кримінальне переслідування за злочини радянської доби залишилося мінімальним. Найбільш помітним виключенням стала справа колишнього начальника Державної безпеки УРСР Всеволода Балицького, яку розслідували у 2010-х роках, однак через давність подій жодного вироку чинним особам винесено не було [10, с. 15].

Також слід зазначити що в сучасному науковому дискурсі феномен декомунізації розглядається як багатовекторний процес, що охоплює правову, політичну, соціокультурну та ментальну сфери життєдіяльності суспільства. Фундаментальне значення для осмислення цього явища має праця Олександра Гриценка, який пропонує розрізняти декомунізацію у

«вузькому» та «широкому» сенсах. У вузькому значенні декомунізація – це впровадження «декомунізаційного пакету» законів від 9 квітня 2015 р., що включає заходи з демонтажу радянських монументів, перейменування топонімів та відкриття архівів репресивних органів. У ширшому ж сенсі дослідник трактує її як тривалий і багатогранний соціокультурне явище, спрямоване на усунення з публічного простору та суспільної свідомості ідеологічної, політичної та культурної спадщини радянського періоду [17, с. 7-9].

Важливим аналітичним інструментом є концепція Алли Киридон, яка визначає декомунізацію як масштабний перерозподіл символічного ресурсу. Згідно з цим підходом, процес є системою заходів у знаково-символьному просторі, метою якої є не лише фізичне знищення маркерів тоталітарної доби, а й зміна конвенціональних інтерпретацій минулого. А. Киридон наголошує, що символічний спадок, хоча й втілений у матеріальних об'єктах, насправді є нематеріальним, оскільки його зміст цілком залежить від суспільного сприйняття та інтерпретації [28, с. 35-36].

Особливе місце в системі наукових координат посідає деколонізаційний вимір, обґрунтований Миколою Рябчуком. Дослідник стверджує, що в українських реаліях декомунізація є невід'ємною частиною деколонізації, оскільки радянська спадщина була формою імперського домінування, де комунізм виступав лише прикриттям для російської гегемонії. За М. Рябчуком, відокремлення декомунізації від дерусифікації є небезпечним, оскільки вони складають єдиний неподільний комплекс подолання колоніальної залежності [41 с. 112-113]. Цю думку поділяють й інші дослідники, вказуючи, що радянське минуле було лише продовженням російсько-імперського панування [28, с. 35].

Новітнім доповненням до теоретичної рамки стало поняття «декомеборації», запроваджене в український науковий обіг Оксаною Прохватолювою. Вона визначає декомеборацію як процес, у межах якого матеріальні та публічні репрезентації минулого (пам'ятники, назви)

усуваються або зазнають фундаментальних змін у контексті переосмислення історії маргіналізованими групами. Це дозволяє аналізувати роботу з дисонуючою спадщиною – об'єктами, що мають суперечливі значення для різних груп суспільства [39, с. 34-35].

Таким чином, декомунізація є складним, багатовимірним та тривалим процесом, що включає правові, символічні, меморіальні та ідентичнісні компоненти. В Україні він виявився особливо складним і суперечливим через специфіку національної ідентичності, регіональних відмінностей та тривалої залежності від Москви. Розуміння змісту декомунізації є необхідною передумовою для аналізу її конкретних етапів та наслідків, яким присвячені наступні розділи дослідження.

РОЗДІЛ 2. Етапи декомунізаційних процесів в Україні

2.1. Від відновлення незалежності до початку російсько-української війни (1991–2014): від декларативної дерадянізації до стихійного «Ленінопаду».

Період з моменту відновлення державної незалежності України у 1991 р. до початку Революції Гідності та наступної російської агресії у 2014 р. дослідники характеризують як тривалий етап «стихійної», «хвилеподібної» та здебільшого декларативної дерадянізації.

Цей процес переосмислення тоталітарного минулого не мав системного державного характеру і значною мірою залежав від поточної політичної кон'юнктури, регіональної специфіки та рівня активності громадянського суспільства в окремих областях. Формування нового національного історичного нарративу у вказаний період відбувалося паралельно із інерційним збереженням радянських традицій колективної пам'яті, що створювало ситуацію глибокої амбівалентності та дуалізму ідентичності українців. Олександр Гриценко зазначає, що за відсутності чіткої стратегії дерадянізація у «широкому сенсі» трактувалася як соціокультурне явище, спрямоване на усунення ідеологічного спадку СРСР, проте у «вузькому сенсі» вона часто обмежувалася лише поодинокими актами демонтажу чи перейменувань [17, с. 8-9].

Перші виразні прояви майбутньої декомунізації простежуються ще наприкінці 1980-х років під впливом горбачовської «перебудови» та демократизації суспільного життя. У цей час подолання тоталітарної спадщини та імперських впливів перейшло з латентної фази в активний громадський рух, який науковці визначають як перший етап дерадянізації та деколонізації.

Саме тоді місцеві ради у східних регіонах, реагуючи на низовий запит, ініціювали повернення історичних назв містам: у 1989 р. Жданов знову став

Маріуполем, а у 1990 р. Ворошиловграду повернули назву Луганськ. Важливим маркером ментальної дерадянзації стала зміна мовної політики у публічному просторі, що найяскравіше виявилось у Київському метрополітені, де перехід на українську мову розпочався ще у 1989 р., а перші перейменування ідеологічно забарвлених станцій відбулися ще до формального розпаду СРСР: наприклад, станція «Проспект Корнійчука» стала «Оболонню» у жовтні 1990 р. [29, с. 5-6].

З проголошенням незалежності у серпні 1991 р. процес дерадянзації набув рис офіційного політичного розриву з комуністичною системою. А Указ Президії Верховної Ради України від 30 серпня 1991 р. про тимчасове припинення діяльності Комуністичної партії заклав фундамент для усунення партії з політичної арени та передачі її майна державі [10, с. 20].

У вересні 1991 р. у Києві згідно з рішенням міської ради було демонтовано монумент Великій Жовтневій соціалістичній революції, що став однією з перших знакових жертв очищення міського простору від тоталітарних маркерів [28, с. 38]. Протягом 1990-1993 рр. в Україні відбулася потужна «перша хвиля» демонтажу пам'ятників Леніну, в ході якої було знесено близько 2 тисяч монументів, переважно в західних регіонах країни [11, с. 46].

Проте, як наголошує Олександр Гриценко, ці заходи не стали початком системної державної політики, оскільки тогочасна влада, сформована з колишньої радянської номенклатури, обрала шлях ідеологічного компромісу: нові державні символи (тризуб, синьо-жовтий прапор) співіснували з радянською топонімією, що консервувало стан «ментальної колонії» [17, с. 34]. Характерним прикладом регіонального підходу є місто Суми, де у 1992 р. влада обмежилася лише перейменуванням вулиці та площі Леніна, залишивши основний масив комуністичних назв недоторканим на наступні десятиліття [9, с. 38].

Етап президентства Леоніда Кучми (1994-2004 рр.) став часом тривалої консервації радянської символічної спадщини. Державна політика пам'яті

базувалася на спробі поєднати українські державницькі символи з радянським героїчним міфом, насамперед навколо концепції «Великої Вітчизняної війни», яка використовувалася як інструмент консолідації суспільства без радикального розриву з радянським минулим [46, с. 185-187]. У цей період дерадянізація фактично зупинилася, а кількість демонтованих пам'ятників стала одиничною [37, с. 36]. Млявою спробою «десовєтизації» на державному рівні став указ 2001 р. щодо ліквідації радянської символіки під час реконструкції будівель, проте він містив численні винятки для об'єктів зі статусом пам'яток і фактично не виконувався, залишаючи символічний ландшафт міст майже незмінним [17, с. 35]. Микола Рябчук підкреслює, що така політика ігнорувала деколонізаційний вимір процесу, де радянські символи виступали маркерами колоніальної залежності [41, с. 112].

Прихід до влади Віктора Ющенка у 2005 р. ознаменував перехід до політики національної пам'яті, заснованої на переосмисленні радянського режиму як злочинного. Ключовим досягненням стало ухвалення у 2006 р. Закону «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні», який визнав трагедію геноцидом та запровадив відповідальність за його заперечення [44, с. 155]. Створення у 2006 р. Українського інституту національної пам'яті (УІНП) заклало інституційний фундамент для проведення системної декомунізації. У червні 2009 р. президент видав указ про всезагальний демонтаж пам'ятників особам, причетним до організації голодоморів, що призвело до знесення близько 400 пам'ятників. Алла Киридон визначає цей етап як спробу масштабного перерозподілу символічного ресурсу, яка, проте, залишилася юридично незавершеною: демонтовані об'єкти часто формально залишалися у реєстрах пам'яток, що створювало правовий хаос та дозволяло прорадянським силам саботувати виконання рішень [28, с. 38; 17, с. 36].

Період президентства Віктора Януковича (2010-2014 рр.) дослідники визначають як етап «радянського реваншу» та активної спроби реставрації тоталітарних ідеологем у гуманітарній сфері. Державна політика пам'яті цього часу була практично повністю синхронізована з російським

комеморативним дискурсом, що виражалося у реабілітації радянського минулого та популяризації концепції «руського міра» [17, с. 101].

Контроль над ключовими установами пам'яті перейшов до представників прорадянських сил. Зокрема, Комуністична партія України (КПУ) отримала квоти на керівництво в Українському інституті національної пам'яті (УІНП), який очолив Валерій Солдатенко, та в Державній архівній службі України. Міністерство освіти під керівництвом Дмитра Табачника повернуло до шкільних підручників термін «Велика Вітчизняна війна», фактично витіснивши україноцентричний погляд на історію Другої світової війни [17, с. 41-43].

У 2011 р. було ухвалено закон про «Прапор Перемоги», що передбачав офіційне використання червоних прапорів під час урочистостей [28, с. 155]. Офіційний дискурс Януковича повністю ігнорував термін «Друга світова війна», натомість у президентських указах 2012 року поняття «Велика Вітчизняна війна» згадувалося 37 разів виключно у позитивному контексті. Також у цей час в Україну було штучно інтродуковано георгіївську стрічку як головний символ комеморації.

Велика кількість декомунізаційних практик періоду президентства В. Ющенка були скасовані. Було скасовано укази про присвоєння звання Героя України С. Бандері та Р. Шухевичу. Держава офіційно припинила реалізацію наказів щодо демонтажу пам'ятників особам, причетним до організації голодоморів, а сам факт Голодомору як геноциду став заперечуватися на найвищому державному рівні [29, с. 224].

Ці дії призвели до накопичення критичної маси невдоволення у суспільстві. На початку 2013 р. протистояння перейшло у гостру фазу, коли націоналістичні активісти почали руйнувати пам'ятники Леніну [Додаток А], а проросійські опоненти у відповідь пошкоджували знаки Бандері та Шухевичу.

Кульмінацією цього протистояння став стихійний «Ленінопад», що розпочався 8 грудня 2013 р. з повалення пам'ятника Леніну на Бессарабській

площі у Києві під час Революції Гідності, та став переломним моментом у боротьбі з тоталітарною спадщиною [Додаток Б]. Спроба використання будь-яких репресивних методів радянського минулого (репресії, обмеження свободи слова та зборів) для придушення невдоволення лише посилила протестні настрої [17, с. 101]

Події Євромайдану (Революції Гідності) 2013-2014 років стали потужним каталізатором процесів декомунізації в Україні, перевівши стихійні низові ініціативи у площину цілеспрямованої державної політики. У цей період подолання тоталітарної спадщини перестало бути лише теоретичною дискусією істориків і перетворилося на акт гуманітарного спротиву та цивілізаційного вибору – «антикомуністичне повстання» спрямоване проти спроби штовхнути країну назад у тоталітарне минуле під очільництвом компартії [29, с. 34].

Український історик Володимир В'ятрович визначає цей рух як «антикомуністичне повстання», що мало на меті остаточний розрив ідейного зв'язку з імперським минулим в умовах розпочатої російської агресії [12, с. 101]. Протягом 2014 р. було демонтовано 504 пам'ятники Леніну, що стало проявом концепції «озброєної демократії» у її низовому вимірі: знищення тоталітарних маркерів виступало засобом ментального спротиву наступу «руського міра» [25, с. 31; 1, с. 68].

У контексті російської агресії, що розпочалася одразу після Революції Гідності, декомунізація стала сприйматися як елемент національної безпеки України. Усвідомлення того, що східний агресор планомірно використовує «острівці радянськості» (зокрема в Криму та на Донбасі) як мобілізаційний ресурс та опору для дискредитації нового державного вектору українського народу, зробило остаточний розрив із комуністичним минулим умовою виживання незалежної держави.

Отже, до початку 2015 року Україна пройшла шлях від поодиноких декларативних актів до масового стихійного очищення символічного простору. Відсутність чіткого правового механізму декомунізації на

попередніх етапах дозволила радянській спадщині стати інструментом ідеологічної підготовки агресії РФ, що згодом перетворило державну політику пам'яті на питання національної безпеки та гуманітарного суверенітету. Подальша системна декомунізація стала можливою лише після накопичення цього травматичного досвіду та усвідомлення неможливості подальшого співіснування демократичних цінностей із тоталітарними символами в межах однієї ментальної картографії.

2.2. Законодавчий прорив 2015 року: «декомунізаційний пакет» законів та початок ліквідації радянських символів.

Революція Гідності, втеча президента В. Януковича з країни та становлення нового уряду у лютому 2014 року кардинально змінили політичний клімат в Україні. Поряд із початком російсько-української війни – анексія Криму у березні 2014 року та початок збройного конфлікту на Донбасі – суспільна вимога відмови від радянського та проросійського спадку набула нового, екзистенційного виміру.

Саме в цьому контексті у квітні 2015 року Верховна Рада України прийняла пакет із чотирьох законів, що отримали неофіційну назву «декомунізаційного пакету». 9 квітня 2015 року Верховна Рада прийняла такі закони:

- «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (Закон № 317-VIII) [3];
- «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» (Закон № 314-VIII) [6];
- «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років» (Закон № 315-VIII) [7];
- «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» (Закон № 316-VIII) [5].

Ці закони набули чинності у травні 2015 року після підписання Президентом Петром Порошенком.

Найбільш резонансним і фундаментальним для всього подальшого руху декомунізаційних процесів в країні виявився перший із названих законів — про засудження комуністичного та нацистського режимів. Закон запровадив імперативну заборону на публічне використання та пропаганду

символіки комуністичної та нацистської символіки режимів. До забороненої символіки було віднесено:

- Державні прапори, герби, гімни СРСР, УРСР та інших союзних республік, а також їх поєднання.
- Зображення поєднаних серпа і молота, а також серпа, молота і п'ятикутної зірки.
- Атрибутику та назви політичних партій (зокрема Компартії), що використовують тоталітарні знаки.
- Пам'ятники, меморіальні дошки та написи, присвячені особам, які обіймали керівні посади в комуністичній партії (від секретаря райкому і вище), вищих органах влади та управління СРСР/УРСР, а також співробітникам каральних органів – ВЧК, ДПУ, НКВД, КДБ [27, с. 54-55; 29, с. 36].

Важливою деталлю оприлюднення цього переліку було те, що п'ятикутна зірка сама по собі, згідно з роз'ясненнями, не завжди вважається забороненою, якщо вона не входить до складу складніших ідеологічних композицій [17, с. 54-55].

Закон визначив чіткі процедурні рамки для очищення топонімічного та монументального ландшафту та запровадив кримінальну відповідальність за пропаганду тоталітаризму:

- Топоніми: Органи місцевого самоврядування мали протягом шести місяців провести громадські слухання та подати до Верховної Ради пропозиції щодо перейменування населених пунктів, вулиць та площ.
- Демонтаж: Закон зобов'язав усунути з публічного простору монументи діячам комуністичного режиму. Якщо місцева влада не виконувала ці норми у встановлений строк, право ухвалення рішення переходило до голів обласних державних адміністрацій.
- Кримінальна відповідальність: За виготовлення, поширення комуністичної та нацистської символіки, а також пропаганду режимів встановлено покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі на

строк до 5 років (за повторне або організоване правопорушення – до 10 років) [3].

На додаток закон передбачає низку сфер, де використання символіки залишається правомірним:

- В експозиціях музеїв, тематичних виставках та наукових працях;
- У творах мистецтва, створених до набрання законом чинності (якщо вони мають художню цінність);
- На державних нагородах та ювілейних медалях, виданих до 1991 року;
- У процесі реконструкції історичних подій та на намогильних спорудах;
- На об'єктах, присвячених опору та вигнанню нацистських окупантів з України [3].

Ідеологічне наповнення реформи було підкріплене Законом № 314-VIII, який надав офіційний правовий статус борцям за незалежність України у ХХ столітті. В основі закону лягло уявлення про Україну як державу, що у ХХ столітті перебувала під окупацією, тому будь-яка боротьба проти репресивних режимів (передусім радянського) трактується як цілком справедлива та легітимна, що руйнувало радянський міф про «бандитів-націоналістів».

Закон містить розлогий перелік (20 пунктів) інституцій та рухів, учасники яких визнаються борцями за незалежність. До них віднесено:

- Державні органи УНР, ЗУНР, Української Держави (Гетьманату).
- Карпатську Україну та її збройні сили.
- Організацію українських націоналістів (ОУН) та Українську повстанську армію (УПА).
- Дисидентський рух, Українську Гельсінську спілку та Народний Рух за перебудову.
- Маловідомі осередки українського опору, як-от Холодноярська та Гуцульська республіки [24; 17, с. 100].

Закон заборонив публічне висловлювання зневаги до учасників визвольних змагань, що стало необхідним інструментом утвердження

україноцентристської моделі історії в умовах інформаційної війни. Серед норм захисту гідності вояків було прописано:

- Заборона зневаги: Визнано протиправним публічне виявлення зневажливого ставлення до борців за незалежність та встановлено відповідальність (адміністративну) за такі дії.
- Заборона заперечення легітимності: Оголошено протизаконним заперечення правомірності самої боротьби за незалежність України у ХХ ст.

Члени ОУН, вояки УПА та їхні нащадки отримали певні соціальні пільги, а наклеп на них став законодавчо заборонений [8]. А соціологічні дані, внаслідок таких законодавчих нововведень, зафіксували зростання підтримки діяльності УПА серед громадян з 20-25% у 2010 році до майже 50% у 2017 році, що стало ознакою сприятливого соціального ґрунту для подібних практик.

Однак закон викликав суперечки та навіть критику, зокрема від польської сторони, для якої включення ОУН та УПА до переліку поборників української державності було сприйнято як недружній акт через, як зазначається в офіційному історичному дискурсі сучасної Польщі, причетність окремих підрозділів до вбивств польського населення на Волині. Відчизняні критики, з іншого боку, вказували на брак чітких процедур для надання статусу «борця» конкретним людям, що робить закон значною мірою декларативним документом [17, с. 48-49; 41, с. 105].

Водночас Закон № 315-VIII «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років» здійснив радикальну трансформацію комеморативних практик Другої світової війни: відбулася офіційна відмова від радянського міфологізованого конструкту «Великої Вітчизняної війни» на користь загальноєвропейського контексту Другої світової війни 1939-1945 років, із запровадженням 8 травня як Дня пам'яті та примирення та використанням червоного маку як нового символу [30, с. 62].

Цей нормативний акт скасував дію попереднього «кучмівського» закону 2000 року, зокрема його контroversійні додатки 2011 року про обов'язкове використання «Прапора Перемоги» (червоного прапора із серпом і молотом).

Офіційний дискурс держави перейшов від радянського конструкту «Велика Вітчизняна війна (1941-1945)» до загальноєвропейського контексту Другої світової війни (1939-1945). Це дозволило включити в національну пам'ять період з 1939 по 1941 рік, коли СРСР фактично виступав союзником нацистської Німеччини, та визнати внесок українців, які воювали в лавах інших армій Антигітлерівської коаліції. Запроваджено 8 травня як День пам'яті та примирення, присвячений усім жертвам Другої світової війни, водночас 9 травня було перейменовано на День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні. Новий акцент змістився з тріумфального прославлення радянської держави на скорботу за загиблими та повагу до людського життя [17, с. 261, 265].

Основним офіційним символом пам'ятних днів стала квітка червоного маку, яка розглядається як європейська альтернатива дискредитованій георгіївській стрічці, що перетворилася на знак проросійських сил та агресії проти України. Замість радянських військових парадів та салютів рекомендовано проведення поминальних реквіємів та зустрічей із ветеранами.

Держава офіційно визнала необхідність піклування не лише про радянських ветеранів, а й про учасників українського визвольного руху (зокрема вояків УПА та членів ОУН), а також жертв нацизму, остарбайтерів та в'язнів концтаборів. У законодавчий текст було введено визначення того, що обидва тоталітарні режими (нацистський та комуністичний) вчинили на території України численні воєнні злочини та геноцид [17, с. 264, 288].

Закон суттєво розширив дефініцію пам'яток Другої світової війни, включивши до них усі військові поховання та об'єкти періоду 1939-1945 років, незалежно від ідеологічного забарвлення тих, хто там похований

(наприклад, могили розстріляних в'язнів НКВД 1941 року). Важливо, що воєнні меморіали були фактично виведені за межі декомунізаційного демонтажу, що дозволило зберегти більшість радянських монументів періоду війни в публічному просторі.

Попри загальну спрямованість на європеїзацію політики пам'яті, закон містить пункт про «недопущення фальсифікації історії війни», що викликало критику з боку ліберальних науковців через потенційні ризики обмеження академічних свобод та встановлення «державної правди». Соціологічні дослідження фіксували, що відмова від терміну «Велика Вітчизняна війна» спочатку зустрічала найменшу підтримку серед населення, особливо у Східних та Південних регіонах, де радянські нарративи залишалися стійкими до початку повномасштабного вторгнення 2022 року [11, с. 62].

Не менш фундаментальне значення для відновлення історичної правди мав Закон № 316-VIII, який забезпечив вільний та повний доступ до архівів репресивних органів СРСР 1917-1991 років. Директор Галузевого архіву СБУ Андрій Когут наголошує, що завдяки цьому закону Україна стала європейським лідером за рівнем відкритості документів комуністичних спецслужб, що дозволило тисячам громадян дізнатися про долі репресованих родичів [17, с. 50]. Це рішення стало актом інституційного відмежування українських силових структур від радянської спадщини та забезпечило «перехідне правосуддя» у сфері пам'яті, унеможливаючи подальші маніпуляції з архівами [41, с. 105; 17, с. 64-65].

Центральним механізмом реалізації закону стала вимога щодо повного переведення масивів документів радянських каральних органів у відкритий публічний доступ [41, с. 105]. Закон охоплює документацію широкого кола структур, які застосовували методи державного примусу і терору: ЧК, ДПУ, НКВД, МДБ, КДБ, ГРУ, ГУЛАГ, а також радянських органів прокуратури, судів та трибуналів [17, с. 64]. Важливою новацією стало розпорядження про передачу цих архівів із-під підпорядкування сучасних «силових» відомств (СБУ, МВС, Служби зовнішньої розвідки) до спеціально створеного

Галузевого державного архіву Українського інституту національної пам'яті. Як наголошує Володимир В'ятрович, такий крок дозволяє розвантажити спецслужби від виконання невластивих їм функцій зберігання історичних паперів і водночас спрощує доступ дослідників до матеріалів через усунення перешкод «режимного статусу» приміщень [12, с. 101].

Практичне впровадження закону № 316-VIII дозволило Україні вийти в європейські лідери за рівнем прозорості архівів комуністичних спецслужб, випередивши у цьому досвід Чехії та Польщі [11, с. 20]. Олександр Бріт зазначає, що відкритість документів дозволила перевести осмислення минулого з державного рівня на особистісний: тисячі громадян отримали можливість реконструювати власні родинні історії, дізнаючись про долі репресованих родичів [11, с. 23]. Статистика підтверджує стрімке зростання суспільного інтересу: за даними Галузевого архіву СБУ, кількість звернень щодо пошуку інформації про репресованих зростає з 1329 у 2014 році до 3161 у 2016 році [17, с. 96]. Це сприяло руйнуванню радянського ідеологічного монополізму, оскільки «офіційна» версія подій почала заміщуватися живою пам'яттю про конкретних людей.

В академічному вимірі реалізація закону стимулювала перехід від «радянського архівного мислення» до формування сучасного українського архівознавства [27, с. 5]. Ярослав Калакура визначає цей процес як акт інституційної деколонізації, де документи спецслужб більше не служать засобом контролю держави над суспільством, а стають джерелом критичного знання для формування чесної національної самосвідомості [27, с. 8, 12]. Водночас критики закону, серед яких зокрема історик Георгій Касьянов, висловлювали сумніви щодо «пізнавальної революції» від розкриття архівів, застерігаючи від ризиків використання маніпулятивних документів КДБ у сучасних політичних цілях [17, с. 65, 69]. Проте більшість дослідників сходяться на тому, що без вільного доступу до цих джерел неможлива адекватна протидія пропаганді «руського міра», яка активно використовує закритість інформації у РФ для фальсифікації історії.

Реалізація «декомунізаційного пакету» розпочалася негайно після набуття ним чинності. Відповідно до вимог закону, протягом 2015–2016 років в Україні змінили назви близько 25 міст і селищ та понад 900 сіл, а також перейменовано понад 51 000 вулиць, площ, провулків, бульварів тощо по всій країні. Це стало найбільшою топонімічною реформою в українській історії.

Практична реалізація законів протягом 2015-2016 років призвела до наймасштабніших в історії України змін у ментальній картографії міст і сіл. За даними УІНП, за цей період було демонтовано понад 2500 пам'ятників (із них понад 1300 – Володимирі Леніну) та перейменовано майже тисячу населених пунктів (зокрема 32 міста) і понад 52 тисячі вулиць [30, с. 110]. Як зазначає Ірина Дрогушевська, цей процес дозволив повернути на карту України численні історичні назви (як-от Бахмут замість Артемівська, Олешки замість Цюрупинська), що стало актом дерадянізації простору [30, с. 54; 26, с. 33]. Проте реалізація на місцях стикалася із «правовим нігілізмом» окремих представників влади та спротивом проросійських сил у великих центрах Півдня та Сходу, що вимагало втручання Українського інституту національної пам'яті як головного координатора та «архітектора» реформи.

Окремо слід згадати за декомунізацію на Прикарпатті, яка мала свою регіональну специфіку. На Прикарпатті декомунізація розпочалася ще в останні роки існування СРСР на хвилі національного відродження, що послугувало якісним ґрунтом для майбутніх декомунізаційних процесів. Завдяки активній позиції місцевих громад область фактично завершила перейменування населених пунктів ще у перші роки незалежності [23]. Як наслідок, на момент прийняття законів 2015 року в Івано-Франківській області не залишилося жодного населеного пункту, назва якого містила б комуністичну символіку. Також на цьому етапі відбулися перші перейменування вулиць: наприклад, в обласному центрі вулиці, названі на честь керівників Комуністичної партії Західної України (КПЗУ) – Пантелеймона Крайківського та Карла Максимовича, були перейменовані на

честь відомого українського художника, архітектора та діяча УГА Юліана Крайківського та видатного українського вченого, історика, філолога та першого ректора Київського університету Михайла Максимовича [37, с. 238-239].

Революція Гідності та прийняття пакету «декомунізаційних законів» у 2015 році дали новий поштовх процесам декомунізація в Івано-Франківській області. На цьому етапі увага змістилася на виявлення прихованих ідеологічних маркерів у топоніміці. Зокрема, у місті Івано-Франківську було перейменовано вулицю Богунську, оскільки з'ясувалося, що вона була названа не на честь полковника Івана Богуна, а на честь більшовицьких Богунських полків, які воювали проти УНР [37, с. с. 239].

Попри значні успіхи, процес у цей період зіткнувся з юридичними та технічними труднощами. Багато пам'ятників радянського періоду, розташованих у центрах громад, мали статус пам'яток місцевого значення, що формально забороняло їх демонтаж до моменту вилучення з державного реєстру Міністерством культури. Такою ж ситуація була з демонтажем меморіалів радянським солдатам, який також затягувався в бюрократичному болоті. Це змушувало пасіонарне населення формувати спілки громадських активістів, які допомагали усувати імперські маркери на місцях. Також у ряді громад спостерігався «страх історії», коли замість повернення історичних назв чи вшанування національних героїв органи самоврядування обирали нейтральні «квіткові» або «географічні» назви [44, с. 157].

Отже, попередні спроби дерадяннізації, залишалися переважно декларативними й не мали дієвих правових механізмів, а реваншизм прорадянських та проросійських сил всередині країни ще більше відтягував остаточне вирішення цього питання. Законодавчий прорив 2015 року став відповіддю на потребу в створенні єдиного національного наративу, який би базувався на цінностях свободи та демократії, відкидаючи досвід тоталітарного примусу. Чотири закони, ухвалені 9 квітня, заклали фундамент для повної ревізії радянського спадку – від вільного доступу до архівів

каральних органів до офіційного визнання легітимності визвольного руху. Цей законодавчий прорив був підготовлений умовами Революції Гідності та початком російської агресії, що актуалізувало питання національної безпеки в ідеологічній сфері та потребу остаточного розриву з радянсько-імперськими наративами як обов'язкову умову для існування України як незалежної держави.

2.3. Трансформація декомунізації в умовах повномасштабної війни (2022-2025 рр.)

24 лютого 2022 року Росія розпочала повномасштабне вторгнення в Україну, що стало переламним моментом не лише у геополітичному, але й у символічному та культурному вимірах. Агресія, яку Кремль обґрунтовував, зокрема, необхідністю «денацифікації» та «захисту» проросійського населення, спричинила докорінний зсув у суспільному сприйнятті радянського минулого: мільйони українців, які до того ставилися до радянської символіки нейтрально або ностальгійно, тепер побачили в ній безпосередній зв'язок з агресором.

Вже у перші місяці повномасштабної війни в Україні розпочалася нова, безпрецедентно масштабна хвиля декомунізації. Вона охоплювала не лише власне «радянські» символи, але й численні елементи, пов'язані з Росією та її культурою. Це дало підставу говорити про поєднання декомунізації та дерусифікації – відмови від будь-яких символічних проявів культурного домінування Росії, незалежно від їхньої хронологічної приналежності до «радянського» чи «дорадянського» російськоімперського часу.

Впродовж 2022-2025 рр. подолання тоталітарної спадщини почало розглядатись вже не просто як акт відновлення історичної справедливості, а як критично важливий елемент національної безпеки та інструмент гуманітарного спротиву агресору. Цей період характеризується остаточним розривом із політичними наративами «спільної історії», на яких десятиліттями вибудовувалася російська імперська політика впливу, що робить декомунізацію фундаментальним чинником цивілізаційного вибору держави [14, с. 30].

Слід додати що наукове осмислення процесів цього часу вимагає застосування новітньої аналітичної рамки «декомеборації», запропонованої Оксаною Прохватіловою, яка описує трансформацію комеморативних практик як динамічний процес переозначення публічного простору

маргіналізованими раніше групами в умовах екзистенційної загрози [39, с. 33-34].

Законодавче забезпечення процесів у 2022-2025 роках пройшло шлях від оперативної заборони символіки агресора до системного інституційного закріплення політики національної пам'яті. Першим важливим кроком стало ухвалення у травні 2022 року Закону № 2265-IX, який заборонив пропаганду російського нацистського тоталітарного режиму та використання символіки воєнного вторгнення (зокрема літер «Z» та «V») [11, с. 64-65]. Проте справжній концептуальний зсув відбувся із прийняттям у березні 2023 року Закону «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» (№ 3005-IX) [42, с. 1]. Цей акт фактично розширив дію декомунізаційних норм на всю російську імперську спадщину, заборонивши увічнення осіб та подій, що сприяли реалізації імперської політики, та заклавши правові механізми для масового очищення топонімії від маркерів колоніальної залежності [1, с. 1].

Логічним завершенням законодавчої еволюції стало прийняття у серпні 2025 року Закону № 4579-IX «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу», який інституціалізував пам'ять як складник національної безпеки та визначив чіткі процедури демонтажу об'єктів імперського походження [14, с. 31]. Згідно з положеннями закону, Український інститут національної пам'яті отримав розширені повноваження щодо координації розробки Державної стратегії національної пам'яті, формування переліку «місць пам'яті» та залучення громадянського суспільства до заходів із відновлення історичної справедливості. Важливою новацією закону стало визначення чітких процедур та строків демонтажу об'єктів імперського походження, що дозволило перевести декомунізацію та деколонізацію з переважно локального рівня до загальнонаціонального плану, який охоплює всі галузі – від освіти й архівів до архітектури міського простору.

У сфері знесення пам'ятників до 2024 року практично по всій підконтрольній Україні ліквідовано залишки монументальної спадщини, пов'язаної з Росією. Київ у 2022 році демонтував монумент Дружби народів – символічну арку, що уособлювала «братерство» радянських народів, та ряд інших пам'яток. По всій країні демонтовано пам'ятники і меморіальні таблиці, пов'язані з Пушкіним, Суворовим, Катериною II та іншими діячами, асоційованими з Росією [28, с. 36].

Особливо чутливим питанням стала доля Лаврської дзвіниці та інших православних споруд, підпорядкованих Московському патріархату. Ще у 2018 році Україна домоглася надання Томосу про автокефалію для Православної церкви України від Константинопольського патріарху, що означало канонічне відокремлення від Московського патріархату. Після 2022 року парламент прийняв закон про заборону діяльності в Україні релігійних організацій, пов'язаних з РПЦ, що спричинило масовий перехід парафій до ПЦУ та ряд судових позовів щодо приміщень. Цей процес охопив сотні парафій і став важливим виміром дерусифікації у сакральному просторі [11, с. 72-73; 14, с. 31].

Мовний вимір декомунізації та дерусифікації також набув нового значення після 2022 року. Закон про забезпечення функціонування української мови як державної (2019) набрав чинності ще до початку повномасштабної агресії, однак після лютого 2022 року його дотримання стало значно жорсткішим. Перехід на українську мову прискорився у публічному просторі, медіа та освіті – частково добровільно, частково під тиском суспільного осуду русифікованих осіб чи практик. Водночас перейменуванням піддалися численні радіостанції, телеканали та друковані видання, що раніше працювали переважно або виключно російською мовою [43, с. 60, 63].

У сфері топоніміки хвиля перейменувань 2022-2023 років за масштабами перевершила навіть реформу 2015-2016 років. Трансформація просторового виміру в цей період набула ознак «топонімічного очищення»,

яке, згідно з дослідженнями Олександра Бріта, охопило понад 35 тисяч об'єктів. Процес «депушкінізації» та усунення пам'ятників Суворову, Катерині II та іншим діячам імперського канону став проявом нової ментальної картографії, де українські міста повертають собі власну історико-культурну суб'єктність. Особливо яскраво ці зміни простежуються в архітектурно-символічному просторі Київського метрополітену, де у 2023-2024 роках було перейменовано низку знакових станцій (наприклад, «Площа Льва Толстого» стала «Площею Українських Героїв») та розпочато системний демонтаж радянських барельєфів на станціях «Вокзальна» та «Університет» [29, с. 5-7]. Н. Клименко та С. Савченко зазначають, що метрополітен перестав бути «підземним музеєм тоталітаризму» і перетворився на майданчик для формування сучасної ідентичності через громадську участь у виборі нових назв та символів [29, с. 8].

Ментальний аспект трансформації 2022-2025 років полягає у остаточному подоланні «радянськості» як гібридної ідентичності. Російська агресія актуалізувала потребу не лише у формальному очищенні простору, а й у рефлексії щодо місця українця в історії. Використання мобілізаційних формул на кшталт «Перемогли фашизм – переможемо й рашизм», закріплених Верховною Радою у 2022 році, демонструє спробу поєднати європейську парадигму вшанування жертв із героїчним нарративом сучасного спротиву [39, с. 33-34]. Микола Рябчук підкреслює, що в цей час декомунізація остаточно злилася з дерусифікацією, оскільки радянська спадщина була лише прикриттям російської гегемонії, а її усунення стало умовою виживання нації [41, с. 112]. Соціологічні дані за 2024 рік підтверджують цей зсув: близько 89% українців підтримують державну політику збереження національної пам'яті, хоча регіональні відмінності у ставленні до демонтажу пам'ятників все ще зберігаються, сягаючи 44% підтримки на Заході проти 22-24% на Сході та Півдні [14, с. 32-33].

Процес деколонізації в умовах війни також охопив релігійну та мовну сфери. Відновлення незалежної української церкви та інтенсифікація

переходу громад до ПЦУ розглядаються Володимиром В'ятровичем як початок справжньої деколонізації, що віддаляє Україну від «руського міра» [12].

Важливим інструментом остаточного розриву з імперською спадщиною у 2022-2025 рр. став радикальний перегляд календаря державних свят та пам'ятних дат, що було закріплено ухваленням у липні 2023 року Закону № 3107-IX. Цей крок, згідно з концепцією Олександра Бріта, став завершальним етапом формування суверенної ментальної картографії України, де часовий простір нації синхронізується з європейською традицією, а не з московським церковно-політичним календарем. Перенесення святкування Різдва на 25 грудня, Дня Української Державності на 15 липня та Дня захисників і захисниць України на 1 жовтня трактується дослідниками як акт гуманітарного самозахисту, що унеможливорює використання релігійних та історичних дат для трансляції ідеологем «руського міра» [11, с. 88-89; 14, с. 31].

Особливо значущою в цьому контексті стала остаточна зміна парадигми вшанування подій Другої світової війни: відмова від усталеного радянського формату святкування 9 травня та утвердження натомість 8 травня як єдиного, разом з іншими процвітаючими європейськими країнами, Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років дозволило вивести український комеморативний дискурс із поля російського «победобесія». Як зазначає історикиня Оксана Прохватулова, такі зміни є формою системної декомеморації, яка заміщує тоталітарні ритуали новими смислами, заснованими на повазі до людського життя та визнанні України суб'єктом світової історії [39, с. 34-35].

Лариса Масенко наголошує, що очищення публічного простору без подолання імперських мовних стереотипів залишається неповним, тому дерусифікація мовного середовища у 2022-2025 роках стала невід'ємною частиною гуманітарної безпеки [14, с. 34]. Вилучення російської літератури з бібліотечних фондів та оновлення навчальних програм з історії України, де

акцент зміщено на національний спротив та боротьбу за незалежність, сприяє формуванню критичного ставлення до колоніального минулого [14, с. 32; 11, с. 68].

Процес деколонізації на півдні та сході України у 2022-2025 рр. набув особливої гостроти, оскільки саме ці регіони тривалий час перебували в епіцентрі ідеологічного протистояння та спроб насадити наративи «руського міра». Як зазначає Олександр Бріт, повномасштабне вторгнення стало «остаточним поштовхом» для мешканців Миколаєва, Одеси та Харкова у питанні розриву з імперським минулим. У Миколаєві протягом 2023–2024 рр. міська топонімічна комісія опрацювала понад 250 вулиць, що підлягали перейменуванню, причому акцент змістився з усунення суто радянських діячів на демонтаж маркерів російської військової слави, які раніше вважалися недоторканими [30, с. 74]. Прикладом радикальної зміни ментальної картографії регіону стало усунення пам'ятників Суворову та Потьомкіну, що, за концепцією Оксани Прохватоїлової, є актом декомеморації, спрямованим на повернення місту власної української та європейської суб'єктності [39, с. 35]. В Одесі цей процес супроводжувався значними суспільними дискусіями, проте демонтаж пам'ятника «Засновникам Одеси» (Катерині II) у грудні 2022 р. став символічним фіналом епохи імперського домінування у публічному просторі міста [30, с. 75].

Системна трансформація освітньої та наукової сфер у 2022-2025 рр. стала фундаментом для формування нової якості національної пам'яті, де декомунізація остаточно інтегрувалася у стратегію гуманітарної безпеки держави. Згідно з концепцією Вікторії Власюк, деколонізація освіти є не просто зміною навчальних планів, а інструментом захисту ментального суверенітету в умовах цивілізаційного протистояння з РФ [14, с. 34]. Міністерство освіти і науки України протягом 2022-2023 рр. здійснило радикальне оновлення програм з історії та літератури, вилучивши з них імперські наративи про «спільну колыску» та радянські міфи про «визвольну

місію» Червоної армії [14, с. 31; 11, с. 68]. Акцент було перенесено на тяглість української державотворчої традиції, де боротьба за незалежність у ХХ столітті та сучасний спротив агресії розглядаються як єдиний історичний процес. Як зазначає Микола Рябчук, таке переосмислення дозволило подолати стан «ментальної колонії», де українська історія подавалася як додаток до російського імперського канону [41, с. 112; 30, с. 84].

Важливою рисою новітнього етапу є робота з дисонуючою спадщиною. Оксана Прохватолюва зазначає, що в умовах війни стратегії декомеморації зміщуються від простого видалення до переосмислення, через художні інтервенції та музеєфікацію тоталітарних об'єктів [39, с. 33]. Прикладом такої реінтерпретації стала заміна радянського герба на тризуб на монументі «Батьківщина-Мати» у 2023 році, що символізувало перетворення радянського пам'ятника на український символ незламності [11, с. 81]. Таким чином, трансформація декомунізації у 2022-2025 роках постає як цілісна державна стратегія, що поєднує правові заборони концепції «озброєної демократії» із глибоким соціокультурним переформатуванням нації задля остаточного утвердження її історичної суб'єктності [14, с. 31; 10, с. 13].

Трансформація музейної справи та освітнього сектору у 2024-2025 рр. стала наступним логічним кроком після топонімічного очищення. Міністерство освіти і науки України у 2022-2023 рр. провело системне оновлення навчальних програм з історії, де акцент було перенесено на тяглість державотворчих процесів та опір колоніальному тиску [14, с. 31]. У музейній сфері стратегії декомеморації змістилися від простого видалення об'єктів до їх реінтерпретації: колишні радянські меморіали перетворюються на майданчики для критичного осмислення тоталітаризму [39, с. 33].

Показовим прикладом деколонізації символічного простору стала заміна російських погруддя на станції метро «Університет» у Києві у 2023-2024 рр.: за результатами громадського голосування в додатку «Київ Цифровий», постаті Ломоносова та Менделєєва були замінені образами українських діячів — князя Володимира та хірурга Миколи Пирогова, що

символізувало повернення суб'єктності українській науці та культурі [29, с. 5-7].

Процес очищення культурного простору у 2022-2025 рр. охопив також бібліотечні фонди та видавничу справу, де дерусифікація стала формою подолання колоніальної залежності. Вилучення пропагандистської російської літератури, що виправдовувала імперську політику, супроводжувалося інтенсивним наповненням ринку українським контентом, що підтримувалося державними грантовими програмами. Алла Киридон визначає ці заходи як масштабний перерозподіл символічного ресурсу, де місце імперських культурних маркерів посідають національні цінності, що сприяє консолідації суспільства [28, с. 35; 14, с. 31-32].

Релігійна та мовна деколонізація у цей період виступили як фундамент для остаточного подолання «радянськості». Народний депутат ВР, колишній керівник Інституту національної пам'яті, громадський діяч та історик В'ятрович Володимир Михайлович наголошує, що відновлення незалежної української церкви та масовий перехід громад до ПЦУ є «розірванням імперської пуповини», що унеможливорює використання релігійного чинника як м'якої сили агресора. Паралельно із цим, інтенсифікація виконання Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у 2024-2025 рр. забезпечила домінування української мови у сфері послуг, медіа та публічного управління, що було підкріплено соціологічними даними: станом на 2024 рік близько 89% громадян підтримували державну політику щодо захисту мови та національної пам'яті [14, с. 32-33].

Соціологічний моніторинг процесів у 2022-2025 рр. демонструє унікальну консолідацію українського суспільства навколо ідеї деколонізації. Якщо до 2022 року спостерігалися значні регіональні відмінності у ставленні до декомунізації, то новітній етап характеризується вирівнюванням наративів. За даними досліджень, підтримка демонтажу радянських символів на Півдні та Сході зросла з 24% у 2021 р. до понад 50% у 2024 р. [14, с. 33; 39, с. 34]. Це підтверджує тезу Алли Киридон про те, що декомунізація в

умовах війни переросла у масштабний перерозподіл символічного ресурсу, де радянські та російські маркери втратили свою легітимність навіть для раніше лояльних груп населення [28, с. 35; 14, с. 31].

Процес деколонізації у Харкові та Дніпрі протягом 2023-2025 рр. продемонстрував складну динаміку подолання «дисонуючої спадщини» у великих промислових центрах Сходу. У Харкові, де російська агресія спричинила катастрофічні руйнування, ставлення до імперських символів зазнало найрадикальнішої трансформації: демонтаж пам'ятника Пушкіну в листопаді 2022 року та перейменування понад 400 топонімів (зокрема, Московського проспекту на проспект Героїв Харкова) стали проявом колективної відмови від ідентичності «другого міста імперії». Марія Тахтаулова підкреслює, що в цей період міська влада Харкова, під тиском громадськості та викликів війни, перейшла від тактики стримування декомунізації до активного творення нового національного нарративу. Аналогічні процеси у Дніпрі у 2024-2025 рр. супроводжувалися системним очищенням публічного простору від монументів діячам, чиї імена використовувалися російською пропагандою (Ломоносов, Горький, Чкалов), що, за концепцією Алли Киридон, є масштабним перерозподілом символічного ресурсу на користь українських героїв та митців [28, с. 35; 11, с. 75]. Навіть попри те, що перейменування Дніпропетровської області на Січеславську у 2024 році все ще потребувало остаточного конституційного врегулювання, у суспільній свідомості регіону цей крок уже сприймався як доконаний факт деколонізації [14, с. 32; 17, с. 26].

Ефективність деколонізаційної політики до 2025 року оцінюється фахівцями як надзвичайно висока в частині зміни матеріального ландшафту, проте вона залишається викликом у площині ментальних трансформацій. Ухвалення у серпні 2025 року Закону № 4579-IX «Про засади державної політики національної пам'яті» дозволило консолідувати всі напрями очищення гуманітарного простору під єдиним інституційним парасолькою, визначивши пам'ять як пріоритетний складник національної безпеки [14, с.

31]. Вікторія Власюк зазначає, що станом на 2025 рік Україна фактично завершила етап «фізичної декомунізації» та перейшла до глибинної деколонізації культури, освіти та мови, що дозволило сформувати імунітет проти ідеологічних маніпуляцій агресора [14, с. 33-34]. Разом із тим, соціологічні опитування 2024 року фіксували, що попри 89% загальної підтримки державної політики пам'яті, у прифронтових регіонах зберігалася певна амбівалентність щодо швидкості перейменувань, що свідчить про необхідність подальшої роз'яснювальної роботи та впровадження практик критичного осмислення минулого [14, с. 32; 39, с. 33]. Микола Рябчук резюмує, що трансформація декомунізації у 2022–2025 рр. стала не просто «чисткою» простору, а процесом остаточного утвердження української суб'єктності, де кожна перейменована вулиця чи демонтований імперський символ є кроком до виходу з «цивілізаційного глухого кута» [41, с. 112; 30, с. 11].

Таким чином, повномасштабне вторгнення стало радикальним переломним моментом, який не лише прискорив розпочаті раніше процеси, а й докорінно змінив парадигму гуманітарної політики України, перевівши її з площини суто антикомуністичної декомунізації у вимір всеохопної деколонізації та дерусифікації. Україна вперше за часи незалежності почала вибудовувати єдиний гуманітарний простір, де історична пам'ять є чинником спротиву та способом зміцнення національної стійкості. Попри регіональні дисбаланси, процес деколонізації у 2022-2025 роках став незворотним громадянським рухом, який об'єднав державу, науковців та суспільство навколо ідеї остаточного звільнення від імперського спадку. Це дозволяє говорити про успішне формування нової моделі політики пам'яті, яка інтегрує український досвід у ширший європейський постколоніальний дискурс, роблячи Україну суб'єктом, а не об'єктом світової історії.

РОЗДІЛ 3. Соціально-політичні та культурні наслідки декомунізації в Україні

3.1. Зміни в регіональній і загальнодержавній топоніміці та трансформація публічного простору

Перейменування є найбільш наочним і безпосереднім виміром декомунізації. Топонімічна реформа в Україні стала однією з найбільших у Європі з часів Другої світової війни та безпосереднього постколоніального переходу прибалтійських країн у 1990-х роках. Вона торкнулася мільйонів людей, змінила карти, офіційні документи, адресні реєстри, і – найголовніше – символічний вимір публічного простору.

Перші кроки з очищення топоніміки розпочалися ще до офіційного розпаду СРСР під впливом політики «перебудови». Що важливо, вони розпочалися не в західних областях країни, а у великих промислових центрах Сходу. Повернення місту Жданов його історичної назви Маріуполь у 1989 році стало однією з перших і найбільш знакових подій зародкового етапу декомунізації та дерадянізації в Україні. На відміну від пізніших централізованих реформ, повернення назви Маріуполь було результатом низового запиту громади. Саме місцеві ради Донеччини, реагуючи на вимоги мешканців, виступили ініціаторами ліквідації імені партійного діяча Андрія Жданова з назви міста [26].

Процес повернення назви місту, яке з 1948 року іменувалося Жданов, розпочався у жовтні 1987 року з виникненням ініціативної групи «За Маріуполь». Постать Андрія Жданова, одного з найближчих соратників Сталіна, у той час почала стійко асоціюватися з репресіями та «порушенням соціалістичної законності», що зробило його ім'я неприйнятним для значної частини містян. Рух за повернення історичного імені об'єднав місцеву

інтелігенцію та громадськість, які зуміли зібрати близько 65 тисяч підписів на підтримку перейменування.

Вирішальним в цій історії став січень 1989 року, коли Рада міністрів СРСР своєю постановою офіційно повернула назву Маріуполь, формально скасувавши власне рішення сорокарічної давнини. За зміною назви послідував швидкий демонтаж трьох пам'ятників Жданову та перепрофілювання його меморіального музею на етнографічний об'єкт [26; 17, с. 34].

Маріуполь став прикладом для інших великих промислових центрів Сходу: за ним у 1990 році відбулося повернення назви Луганськ (замість Ворошиловграда). Топонімічна історія цього міста характеризується надзвичайною динамічністю, що відображала коливання політичного курсу Москви щодо культу особи Климента Ворошилова. Місто двічі перейменовували на Ворошиловград (у 1935 та 1970 роках) і двічі повертали назву Луганськ (у 1958 та 1990 роках). Остаточне (в межах радянської доби) повернення історичного астіоніма відбулося 4 травня 1990 року за рішенням Верховної Ради УРСР XI скликання [44, с. 154].

На відміну від маріупольського кейсу, де домінував ідеологічний протест проти фігури Жданова, у Луганську акцент змістився на демократизацію та врахування думки територіальної громади й трудових колективів. Офіційна постанова базувалася на масових зверненнях містян, які прагнули відновити локальну ідентичність міста, позбавлену нав'язаного імперсько-радянського пафосу. Важливим юридичним наслідком цього акту стала необхідність внесення змін до Конституції УРСР 19 червня 1991 року, що офіційно закріпило нову назву не лише самого міста, а й усієї Луганської області [44, с. 154].

Внаслідок цього, Маріуполь та Луганськ увійшли до короткого переліку населених пунктів України, які першими пройшли процедуру декомунізації назв ще задовго до відновлення української незалежності. Це заклало фундамент для подальшої трансформації ментальної картографії

України у 1990-х роках та стало прикладом для правових форм які згодом були представлені в «декомунізаційному пакетів» законів 2015 року [26].

В інших населених пунктах зміна топоніміки проходила на більш дрібному рівні. У Харкові початковий етап демонтажу комуністичного символічного ландшафту датується 1989 роком. Дослідниця Марія Тахтаулова зазначає, що саме тоді «проросли» перші ініціативи в цьому великому східноукраїнському місті, спрямовані на очищення топонімії від імен організаторів тоталітарного режиму.

Найбільш знаковим кроком в 1989 р. для Харкова стало перейменування набережної імені Андрія Жданова на Харківську набережну. Ініціатива належала місцевим активістам та тогочасному голові міськвиконкому Євгену Кушнар'єву. На додачу до цього, саме в той час почалась дискусія навколо про усунення імені «залізного Фелікса» з місцевої топоніміки, а саме Площі Держинського (в 1990-х перейменованої на Майдан Свободи).

Київський метрополітен став одним із перших об'єктів інфраструктури, де дерадянізація проявилася системно. Після ухвалення Закону УРСР «Про мови», у метрополітені протягом 1989-1991 років було проведено заміну інформаційних табличок та схем на українські, а також запроваджено україномовні оголошення станцій. А вже 19 жовтня 1990 року відбулася історична зміна назви станції «Проспект Корнійчука» на «Оболонь». Олександра Корнійчука, радянського драматурга та функціонера, було усунуто з топоніміки метро на користь історичної назви місцевості, що стало прецедентом для подальших трансформацій [249 с. 150; 17, с. 108].

Процес декомунізації топонімів в Україні у період з 1991 по 2014 рр. дослідники характеризують як «стихійний», «хвилеподібний» та переважно декларативний. У цей час трансформація символічного простору не мала системного державного характеру і значною мірою залежала від регіональної специфіки та рівня активності місцевих громад [11, с. 41].

Після проголошення незалежності дерадяннізація топонімії набула рис офіційного розриву з комуністичною системою, проте охопила переважно західні області України та Київ. Перші прояви декомунізаційних процесів в незалежній державі теж проявились в київському метро. Знаковим стало перейменування станції «Площа Жовтневої Революції» на «Майдан Незалежності» 26 серпня 1991 року, одразу після прийняття Акта проголошення незалежності.

Згодом процес перейменувань топонімів в яких закладалось ідеологічне насадження став більш масовим для цієї транспортної інфраструктури. Досвід перших перейменувань дозволив у лютому 1993 року змінити назви відразу восьми ідеологічних станцій (наприклад, «Ленінська» стала «Театральною», а «Дзержинська» – «Либідською»), що остаточно закріпило розрив із радянським символізмом у підземному просторі столиці.

Від тенденції усунення символіки та імен радянського союзу не відставали й інші українські міста:

- У Луцьку систематична відмова від комуністичних назв розпочалася у 1991 р.; до 2016 року там перейменували вже близько 80 вулиць.
- У Сумах у 1992 р. влада обмежилася зміною назв лише кількох ключових об'єктів: вулицю Леніна розділили на Соборну та Петропавлівську, а площу Леніна назвали площею Незалежності [9, с. 36; 21].

Загальна статистика перейменувань населених пунктів на початку 90-х була незначною: 1991 р. – 4 об'єкти, 1992 р. (включаючи Алчевськ) – 6, 1993 р. – 3 [37, с. 240].

За президентства Л. Кучми процес дерадяннізації фактично зупинився. Влада обрала шлях ідеологічного компромісу, де нові державні символи співіснували з радянською топонімією, що консервувало стан «ментальної колонії». Перейменування стали одиничними (наприклад, у 1994 р. у Сумах проспект Карла Маркса став проспектом Шевченка).

Прихід до влади В. Ющенко впродовж 2005-2010 рр. ознаменував перехід до політики національної пам'яті. З'явилися масштабні проекти перейменувань (наприклад, у 2005 р. у Сумах пропонували змінити назви 66 вулиць), проте вони часто блокувалися місцевими радами, де домінували комуністи та представники Партії регіонів. Що ж до державної політики то вона зосередилася на перейменуванні об'єктів, пов'язаних із організаторами Голодомору, проте без чітких правових механізмів ці ініціативи часто залишалися лише деклараціями.

Однак за покращенням ситуації при президентстві В. Ющенко та перемозі Помаранчевої революції передував «радянський реванш» 2010-2014 рр. який і став передумовою вибуху. Оксана Прохватолюва зазначає, що спроба штучної реставрації радянських символів спровокувала радикалізацію практик декомеморації, коли низові ініціативи активістів почали заміщати недієву державну політику [39, с. 34]. «Війна пам'ятників», що загострилася на початку 2013 р., стала прелюдією до масового стихійного очищення простору.

Ситуація радикально змінилася під час Революції Гідності. Повалення пам'ятника В. І. Леніну в Києві 8 грудня 2013 р. [Додаток А] дало старт масовому стихійному «Ленінопаду», що став прелюдією до системної державної декомунізації 2015 року. До початку 2015 року було стихійно демонтовано понад 500 пам'ятників Леніну, переважно в Центральній та Північній Україні.

Трансформація топонімічного ландшафту України у 2014-2025 роках стала наймасштабнішим в історії держави досвідом перерозподілу символічного ресурсу, спрямованим на утвердження державного суверенітету та формування нової національної ідентичності [28, с. 35; 37, с. 233]. Топоніміка в цьому контексті виступає не лише як сукупність географічних назв, а як специфічний інструмент ментальної картографії, що маркує належність простору до певної цивілізаційної моделі. Системний етап цих змін розпочався із ухваленням у квітні 2015 року Закону № 317-VIII,

який ввів імперативну вимогу очищення публічного простору від знаків присутності комуністичної традиції [9, с. 37; 17, с. 51]. Згідно з офіційними даними Українського інституту національної пам'яті (УІНП), лише протягом 2015–2016 років було перейменовано майже тисячу населених пунктів (зокрема 32 міста) та понад 52 тисячі вулиць, провулків і площ. Цей процес дозволив повернути на карту України численні історичні некомуністичні назви, що ґрунтувалися на науковості, системності та поєднанні загальнонаціонального й краєзнавчого підходів [26, с. 34-35].

Регіональна специфіка перейменувань продемонструвала значні розбіжності у готовності громад до радикального розриву з радянським минулим. У місті Суми процес декомунізації топонімії у 2015-2016 роках базувався на принципі «ступеня вкоріненості у місцеве минуле»: спочатку вулицям повертали історичні назви (пров. Суханівський, вул. Нижньо-Воскресенська), потім надавали імена уродженців міста (родина Харитоненків, Микола Данько), а далі – постатей загальноукраїнського та європейського масштабу. Всього у Сумах було перейменовано близько 90 топонімів, пов'язаних із комуністичною символікою, що дозволило змінити образ міста з «типово провінційного радянського» на україноцентристське [9, с. 38, 43].

Натомість у Харкові реалізація декомунізаційного законодавства супроводжувалася тактикою «мінімізації змін» з боку місцевої влади. Історик Марія Тахтаулова зазначає, що міська адміністрація часто обирала нейтральні назви (Сонячна, Квіткова) або використовувала юридичні лакуни для збереження радянських маркерів у назвах районів [17, с. 154]. Повернення історичних назв у Харкові склало лише 22% (47 вулиць), а імена знакових українських діячів ХХ століття та героїв сучасної війни з'явилися на мапі міста переважно під тиском громадськості та обласної влади. Це свідчить про збереження інерційного «радянсько-ностальгійного наративу» в управлінській культурі великих східних міст України до 2022 року [37, с. 239; 43].

Зміна топонімічного ландшафту та архітектурного вигляду міст виступила інструментом візуального утвердження нової ідентичності, що особливо яскраво проявилось у перейменуванні понад 52 тисяч об'єктів протягом 2015-2016 років [36; 17, с. 110]. В'ячеслав Артюх на прикладі міста Суми демонструє, як повернення історичних некомуністичних назв (вул. Соборна, Нижньо-Воскресенська) дозволило містянам відновити зв'язок із локальним минулим дорадянської доби, що було штучно стерте тоталітарним режимом [9, с. 38, 40]. Натомість у Харкові спротив місцевої влади системним змінам топонімії через використання нейтральних назв засвідчив намагання законсервувати амбівалентну ідентичність «другого міста імперії», що вимагало тривалого втручання громадських активістів для впровадження україноцентричних назв [17, с. 154].

Особливим об'єктом трансформації публічного простору став Київський метрополітен, який тривалий час функціонував як «підземний музей тоталітаризму» [29, с. 1]. Перші перейменування тут відбулися ще у 1990-1993 роках (наприклад, станція «Оболонь» замість «Проспект Корнійчука»), проте основна фаза деколонізації розпочалася після 2022 року [29, с. 5]. Протягом 2023–2024 років було здійснено знакові зміни: станція «Площа Льва Толстого» стала «Площею Українських Героїв», а «Дружби народів» — «Звіринецькою» [29, с. 6]. Окрім назв, трансформація торкнулася архітектурного оформлення: розпочато демонтаж барельєфів із зображенням радянських вождів на станціях «Вокзальна» та «Університет» [29, с. 7]. Заміна погрудь російських діячів (Ломоносова, Пушкіна) образами українських науковців та митців на станції «Університет» стала яскравим прикладом декомеморації — переосмислення простору на користь національної суб'єктності [39, с. 34-35].

Якщо регіональна декомунізація в топонімії на ранньому етапі, на прикладі Маріуполя та Луганська, мала більш хвилеподібний та хаотичніший характер то трансформація Дніпра та Кропивницького у 2016 році відбувалася в межах пакету «декомунізаційних законів» 2015 року, де

держава вперше виступила як активний суб'єкт формування гуманітарної політики.

Еволюція методів зміни топоніміки проявилася у декількох аспектах. На відміну від 1990-х років, коли перейменування залежали від волі місцевих еліт, реформа 2016 року встановила жорсткі дедлайни та процедуру переходу повноважень до Верховної Ради у разі саботажу на місцях. Також ключову роль відіграв Український інститут національної пам'яті (УІНП), який забезпечив наукову експертизу та розробив перелік осіб, чиї імена мали зникнути з мапи.

Важливою також була реакція місцевого населення та самоврядування на декомунізацію назв їх населених пунктів. У Дніпрі місцева влада намагалася зберегти назву «Дніпропетровськ», пропонуючи змінити її етимологію (від апостола Петра, а не радянського діяча Григорія Петровського), що було відхилено парламентом як спроба маніпуляції. У Кропивницькому більшість мешканців підтримувала імперську назву «Єлисаветград», проте уряд обрав варіант на честь фундатора українського театру, щоб уникнути повернення до російського колоніального канону.

Еволюція методів деколонізації призвела до переходу від «відновлення старого» до «творення нового». Якщо у 1990-х Луганську просто повернули його ім'я, то у 2016 році назва Кропивницький стала актом ствердної деколонізації, де топонім виступив інструментом маркування простору українськими культурними смислами. Водночас збереження Дніпропетровської та Кіровоградської областей через потребу внесення змін до Конституції України свідчить про юридичну складність остаточного завершення цього процесу.

Радикалізація топонімічних процесів відбулася в умовах повномасштабної війни (2022-2025 рр.), коли декомунізація остаточно трансформувалася у деколонізацію та дерусифікацію [14, с. 31; 11, с. 63]. Прийняття у березні 2023 року Закону про деколонізацію топонімії (№ 3005-ІХ) розширило заборону на всі назви, що прославляють російську імперську

політику [33, с. 1]. За даними дослідника Олександра Бріта, на цьому етапі було перейменовано понад 35 тисяч об'єктів, що свідчить про завершальну фазу очищення ментальної карти України [11, с. 65, 69]. На Півдні України, зокрема в Миколаєві та Одесі, де довгий час панували імперські міфи про «засновників», відбувся демонтаж пам'ятників Катерині II, Суворову та Потьомкіну, а понад 250 вулиць отримали імена українських героїв та митців [30, с. 66-68].

Кількісні показники топонімічної реформи за час активної декомунізації та дерусифікації є вражаючими. Станом на кінець 2016 року, відповідно до Закону 2015 року, в Україні було перейменовано: близько 25 міст і селищ міського типу, понад 900 сіл та сільських населених пунктів, понад 51 000 вулиць, провулків, площ, бульварів та проспектів. Після 2022 року ці показники зросли ще більш суттєво – лише за 2022-2023 роки в Україні перейменовано ще тисячі вулиць та сотні пам'яток.

Якісний аналіз нових назв свідчить про кілька тенденцій. По-перше, значна частина нових назв відроджувала дорадянські, традиційні назви – відновлення топонімів часів Російської імперії (якщо ті не мали виразного колоніального характеру), Гетьманщини або козацької доби. Наприклад, Артемівськ знову став Бахмутом – назвою, що існувала до 1924 року. По-друге, нові назви нерідко відображали бажання вшанувати місцевих героїв – учасників визвольних змагань, Революції гідності, АТО/ООС – або визначних культурних діячів, пов'язаних з регіоном. По-третє, частина назв відсилала до сучасних українських реалій – зокрема, ряд вулиць і площ отримали назви «Небесна Сотня», «Гідності», «Незалежності» тощо.

Узагальнюючи процеси трансформації публічного простору в Україні, слід зазначити, що декомунізація топонімічного ландшафту еволюціонувала від стихійних низових ініціатив «ленінопаду» часів Революції Гідності до системної державної політики, закріпленої пакетом законів 2015 року та подальшими актами щодо деколонізації. Протягом досліджуваного періоду було перейменовано близько 1000 населених пунктів, 26 районів та понад 52

тисячі вулиць і площ, а також демонтовано понад 2,5 тисячі пам'ятників тоталітарної доби, що засвідчило безпрецедентний масштаб змін у ментальній картографії країни. Повномасштабна агресія РФ 2022 року стала каталізатором переходу від вузької декомунізації до всеохопної дерусифікації та деколонізації, перетворивши зміну топонімів і демонтаж імперських символів на інструмент гуманітарної безпеки та форму символічного опору агресору.

3.2. Вплив декомунізації на формування сучасної національної української ідентичності

Для більшості країн соціалістичного табору декомунізація постала як глобальний соціополітичний процес подолання тоталітарної спадщини, що став невід'ємним елементом демократичних трансформацій, якому на заваді стояли виключно маргіналізовані спільноти місцевого населення які не мали зовнішньої підтримки і не мали змоги трансформуватися у важіль дестабілізації суверенних держав в складі яких знаходились. На відміну від них, декомунізація в Україні стала не лише правовим чи адміністративним процесом, але й глибинною культурною та ідентичнісною трансформацією. Вона безпосередньо пов'язана з питаннями: хто такі українці, яким є їхнє колективне «я», де пролягає межа між «своїм» і «чужим», що є частиною спільної національної пам'яті, а що підлягає критичному переосмисленню наступними поколіннями.

Ряд дослідників національної ідентичності виокремлюють кілька ключових механізмів, через які декомунізація впливає на ідентитет: переосмислення «героїчного пантеону» (включення нових і виключення старих символічних постатей), реінтерпретація колективних травм (Голодомор, депортації, репресії), утвердження нових «місць пам'яті» (Бабин Яр, Биківня, меморіали жертв Голодомору), а також символічне відмежування від країни-агресора [4].

Питання «героїчного пантеону» є одним із найбільш суперечливих. Закон 2015 року про борців за незалежність офіційно визнав членів ОУН та вояків УПА борцями за незалежність. Це рішення викликало глибоку дискусію всередині України та за її межами. Критики вказували на складну роль цих організацій у подіях Другої світової – зокрема, на причетність підрозділів УПА до масових вбивств польських мирних жителів на Волині та

ряду єврейських погромів. Прихильники закону наголошували, що він не означає беззастережного виправдання всіх дій, вчинених під проводом цих організацій, а лише визнає їхній антирадянський та антинацистський спротив як складову боротьби за незалежність [25, с. 105, 109, 111].

Дана суперечка навколо ОУН/УПА наочно показує, що декомунізація невіддільна від більш широкого переосмислення всього ХХ сторіччя з позицій незалежної держави. Радянська інтерпретація представляла членів ОУН та УПА виключно як «нацистських колаборантів» і «бандитів» – що відповідало інтересам репресивного режиму, але не відображало повної складності цих рухів. Нова, постколоніальна інтерпретація прагне відновити суб'єктивність цих діячів, не ідеалізуючи їх, але й не відкидаючи їхню роль в українській національній традиції. Баланс між цими позиціями залишається предметом інтелектуальних дискусій [25, с. 112].

Процес формування сучасної національної української ідентичності в межах декомунізаційних трансформацій розглядається дослідниками як перехід від стану «ментальної колонії» до утвердження повноцінної історичної суб'єктності держави [17, с. 34; 30, с. 66]. Цей зсув у суспільній свідомості став можливим завдяки демонтажу гібридної «українсько-радянської» моделі пам'яті, яка десятиліттями консервувала дуалізм ідентичності та інерційне збереження тоталітарних традицій. Олександр Гриценко наголошує, що усунення ідеологічного спадку СРСР з життєвого простору громадян було не просто адміністративним актом, а необхідною умовою для «вивільнення пам'яті пострадянського індивіда» та повернення йому права на власну, а не нав'язану ззовні інтерпретацію минулого [17, с. 9; 44, с. 153]. Соціологічні дослідження фіксують, що повномасштабна агресія РФ стала радикальним каталізатором цього процесу, перетворивши підтримку курсу на очищення гуманітарного простору на форму цивілізаційного вибору, де станом на 2024 рік близько 89% українців ідентифікують державну політику пам'яті як таку, що відповідає їхнім цінностям [14, с. 32-33; 39, с. 34].

Ключовим фактором трансформації ідентичності стало надання офіційного правового статусу учасникам визвольних змагань згідно із Законом № 314-VIII, що дозволило інтегрувати досвід ОУН та УПА у загальнонаціональний наратив боротьби за суверенітет. Микола Рябчук зазначає, що таке «державне визнання» зруйнувало радянський пропагандистський міф про «бандитів-націоналістів», замінивши його образом легітимних захисників України, що призвело до зростання підтримки діяльності УПА з 20-25% у 2010 році до майже 50% у 2017 році [41, с. 112; 17, с. 161]. Це «пригадування» раніше маргіналізованих героїв сприяло деколонізації історичної свідомості, оскільки українці почали сприймати ХХ століття не як частину «спільної радянської історії», а як період тривалої окупації та невпинного спротиву. Водночас Оксана Прохватулова вказує на виникнення нових точок напруження в ідентичності, де біографічна пам'ять про предків у лавах Червоної армії має бути критично осмислена та узгоджена з сучасними орієнтирами національного опору [39, с. 33-34].

Переосмислення Голодомору 1932-1933 років є центральним меморіальним проектом українського суспільства. Визнання його геноцидом українського народу у 2006 році, а відтак усе більш широке міжнародне визнання (станом на 2024 рік Голодомор визнали геноцидом понад 30 держав та низка міжнародних організацій), суттєво вплинуло на формування колективної пам'яті та ідентичності [4]. Меморіал жертв Голодомору у Києві, включений до переліку об'єктів, обов'язкових для відвідування у шкільній навчальній програмі, став важливим простором для ритуалів пам'яті та суспільного горювання.

Декомунізація вплинула і на переосмислення мовної ідентичності. Радянська мовна політика послідовно витісняла українську мову з публічного, освітнього та офіційного простору, підміняючи її російською. Відтак процес відновлення статусу та сфери вживання української мови є невіддільним від постколоніальної логіки декомунізації [2]. Після 2022 року

цей процес набрав безпрецедентного темпу: мільйони людей, особливо в Центральній та Східній Україні, свідомо перейшли на українську мову у повсякденному спілкуванні, розглядаючи це як акт ідентичнісного вибору та солідарності.

Важливим виміром ідентичнісної трансформації є зміни у ставленні до Росії. Соціологічні дослідження фіксують докорінний зсув: якщо у 2012-2013 роках, під тиском багаторічної пропаганди значна частка українців вважали росіян «братнім народом» та часто подорожувала до східного сусіда, то після 2014 року, і особливо після 2022 року, частка тих, хто поділяє цей погляд, різко скоротилася. Такий зсув є частиною ширшого процесу переосмислення «радянської» та «православно-слов'янської» солідарності як культурних конструктів, що слугували інструментами підтримки домінування Росії над Україною [23].

Суспільна реакція на декомунізацію так активно прогресувала в українському середовищі. Соціологічні опитування 2015-2024 років показували суттєве зростання підтримки декомунізаційного курсу: якщо у 2015 році близько 40% українців підтримували закони про декомунізацію, то у 2023 році – понад 85% [27, с. 107]. Цей зсув пояснюється комплексом причин: зміщенням суспільних настроїв після початку агресії 2014 та 2022 років, природною демографічною зміною поколінь (молодші покоління є значно більш проукраїнськими та проєвропейськими), а також вкоріненням нового патріотичного дискурсу у медіа, освіті та публічному просторі [30, с.70].

Регіональна конвергенція ідентичностей є ще одним важливим наслідком декомунізації в умовах війни. Якщо до 2014 року між Заходом та Сходом України існував суттєвий розрив у ставленні до радянської спадщини, ролі ОУН/УПА та ставленні до Росії, то після 2022 року ці відмінності суттєво скоротилися. Мешканці Харкова, Дніпра, Запоріжжя та Херсона, що пережили обстріли та окупацію, у своїй більшості прийшли до тієї ж символічної позиції, що і мешканці Львова чи Луцька, – позиції

відмови від будь-яких ілюзій щодо «братнього народу» та виразного ідентичнісного відмежування від радянсько-російської спадщини [17, с. 140].

Формування нової ідентичності відбувається і через активне залучення до «ідентичнісного проекту» суспільства на різних рівнях. Культурні ініціативи – від перевидань забутих чи заборонених в радянській час українських авторів до відродження традиційної музики, ремесел та архітектурних форм, – активно підтримуються державою та громадянським суспільством. Паралельно тривають зусилля щодо деімперіалізації шкільних програм: нові підручники з історії пропонують наратив, в якому Україна постає не периферією «загальноросійської» цивілізації, а самостійним суб'єктом із власним унікальним шляхом.

Варто, однак, застерегти від надто лінійного або тріумфального прочитання декомунізаційного процесу. Формування ідентичності є тривалим і нелінійним. Присутність «радянської людини» у свідомості частини громадян не зникне автоматично разом із демонтажем пам'ятника. Справжня «декомунізація свідомості», як її розуміють дослідники постколоніальних трансформацій, передбачає не лише зміну символів, але й переосмислення владних відносин, патернів культурного споживання, мовних практик та соціальних норм – процес, що може тривати десятиліттями.

Декомунізація в Україні справила глибокий і багатоаспектний вплив на процес формування національної ідентичності. Переосмислення героїчного пантеону, реінтерпретація колективних травм, символічне відмежування від Росії та зміна мовних практик – усі ці виміри взаємопов'язані і складають єдиний процес постколоніальної ідентичнісної трансформації, яка у 2022-2025 роках набула особливої інтенсивності й суспільного консенсусу.

Трансформація комеморативних ритуалів Другої світової війни, закріплена Законом № 315-VIII, стала фундаментом для формування нової української «культури пам'яті», солідарної з європейською парадигмою вшанування жертв. Відмова від тріумфального конструкту «Великої

Вітчизняної війни» на користь контексту Другої світової війни 1939–1945 років дозволила виокремити український досвід як самостійний суб'єкт світової історії, де акцент зміщено із прославлення держави на повагу до людського життя [17, с. 140; 39, с. 35]. Денис Шаталов, аналізуючи «криворізький випадок», зауважує, що запровадження червоного маку як символу замість георгіївської стрічки сприяло залученню до пам'ятних заходів різних поколінь, поєднуючи досвід ветеранів 1945 року з героїзмом учасників сучасної війни проти РФ [46, с. 185, 194]. Такий підхід виховує у суспільстві «іммунітет» проти тоталітарних практик, роблячи ідентичність сучасного українця невід'ємною від цінностей демократичного європейського світу.

Забезпечення вільного доступу до архівів репресивних органів СРСР згідно із Законом № 316-VIII відіграло вирішальну роль у деконструкції радянського ідеологічного монополізму на особистісному рівні [17, с. 50; 11, с. 96]. Директор архіву СБУ Андрій Когут підкреслює, що відкритість документів дозволила тисячам громадян реконструювати власну родинну історію, переводячи осмислення трагедій ХХ століття з площини абстрактних цифр у вимір індивідуального вибору та спротиву. Ярослав Калакура зазначає, що перехід від «радянського архівного мислення» до українського архівознавства став актом інституційної деколонізації, де документи чекістів більше не використовуються для контролю над суспільством, а служать джерелом правди для формування чесної національної самосвідомості [25, с. 22-23]. Це дозволяє громадянам будувати ідентичність на засадах критичного знання, а не на маніпуляціях «руського міра», що активно використовує закритість інформації у РФ як інструмент пропаганди [25, с. 23; 14, с. 13].

Особливим майданчиком трансформації ідентичності став Київський метрополітен, який тривалий час функціонував як «підземний музей тоталітаризму». Автори дослідження деколонізації архітектури метро вказують, що заміна російських погрудь на станції «Університет» (зокрема

Ломоносова та Пушкіна) образами українських діячів, таких як князь Володимир та Микола Пирогов, стала проявом повернення суб'єктності українській науці та культурі [32, с. 171-172]. Громадське обговорення нових назв станцій («Площа Українських Героїв» замість «Льва Толстого») залучило тисячі киян до процесу активного творення міських смислів, що сприяло подоланню відчуженості громадян від власного простору [32, с. 172; 29, с. 34]. Оксана Прохватолюва визначає такі заходи як «переформулювання», де старі матеріальні форми отримують новий зміст, що відповідає сучасним цінностям гідності та національного опору [39, с. 34].

В умовах повномасштабного вторгнення (2022-2025 рр.) декомунізація остаточно злилася із процесом дерусифікації, що Вікторія Власюк трактує як перехід до стратегії «гуманітарної безпеки» [11, с. 63]. Прийняття у 2023 році Закону про деколонізацію топонімії та у серпні 2025 року Закону № 4579-IX «Про засади державної політики національної пам'яті» інституціалізувало пам'ять як стратегічний складник національної стійкості. Це дозволило мінімізувати регіональні дисбаланси у сприйнятті минулого, сформувавши єдиний гуманітарний простір, де відмова від імперських маркерів є умовою виживання нації [14, с. 33-34]. Михайло Юрій підкреслює, що такий цивілізаційний зсув вимагає остаточного розриву з ідеологією «лімітрофної» держави, де українська ідентичність подавалася як периферія російського канону [48, с. 248, 251].

Таким, чином, декомунізація в Україні у період 1991-2025 рр. стала фундаментальним цивілізаційним зломом, що забезпечив перехід від стану «ментальної колонії» до утвердження повноцінної історичної суб'єктності держави. Реалізація «декомунізаційного пакету» та наступні деколонізаційні кроки запустили масштабний перерозподіл символічного ресурсу, де місце тоталітарних маркерів посіли національні символи та новий пантеон героїв – від борців за незалежність у ХХ столітті до Героїв Небесної Сотні та воїнів сучасного спротиву. Цей процес дозволив здійснити символічний розрив із

домінантним російсько-імперським нарративом «спільної історії», виступаючи дієвою формою деколонізації колективної свідомості та подолання «радянськості» як гібридної ідентичності. Зрештою, декомунізація постає не просто адміністративним заходом із перейменування чи демонтажу, а актом «ментальної деокупації», що формує сучасну українську націю як суверенного суб'єкта історії, здатного до критичного осмислення минулого та опору тоталітарним ідеологемам.

ВИСНОВКИ

Декомунізація в Україні протягом 1991-2025 років пройшла складний, нелінійний шлях від декларативних кроків перших років незалежності до системної законодавчої трансформації та безпрецедентного прискорення в умовах повномасштабної агресії Росії. Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки.

По-перше, декомунізація стала багатовимірним явищем, що охопив правовий, люстраційний, символічний, меморіальний та ідентичнісний виміри. В Україні, на відміну від Польщі чи країн Балтії, цей процес розгортався в умовах глибокої регіональної асиметрії, збереження постсоціалістичних елітних угруповань та тривалого зовнішнього тиску з боку Росії. Ці чинники визначили як повільність першого етапу, так і радикальність подальших перетворень.

По-друге, перший етап декомунізації (1991-2014) був позначений суперечністю між офіційними декларативними кроками та збереженням радянської символіки й інститутів на практиці. Попри ухвалення ряду законів та часткові символічні зміни, особливо за президентства Ющенка, комуністична партія, радянська топоніміка та ідеологічні наративи залишалися укоріненими. «Ленінопад» 2013-2014 років став переломним моментом – першим виявом масової, суспільно ініційованої декомунізації знизу, що відкрив шлях до законодавчого прориву.

По-третє, «декомунізаційний пакет» законів 2015 року став найбільш системним законодавчим актом у цій сфері в українській історії. Чотири закони, прийняті у квітні 2015 року, забезпечили правову підставу для масового перейменування, демонтажу символіки, відкриття архівів КДБ та нового офіційного трактування радянського минулого. Реалізація цих законів призвела до найбільшої топонімічної реформи в країні – перейменування понад 51 000 об'єктів та кількох десятків міст і сіл.

По-четверте, повномасштабна агресія Росії у 2022 році стала каталізатором нового, безпрецедентного етапу декомунізації та дерусифікації. Символічне відмежування від радянсько-російської спадщини набуло характеру загальнонаціональної мобілізації, поширившись з власне «комуністичних» символів на будь-які прояви культурного домінування Росії. Цей процес супроводжувався новим законодавством, масовими перейменуваннями та суспільним консенсусом, якого раніше не вдавалося досягти.

По-п'яте, трансформація публічного простору через перейменування та демонтаж стала найбільш видимим виміром декомунізації. Якісний аналіз нових назв свідчить про тенденцію до відродження дорадянської топонімії, вшанування місцевих героїв та символів сучасної національної боротьби. Регіональна диференціація у сприйнятті цих змін поступово скорочується – особливо після 2022 року, коли війна стала безпосереднім досвідом мільйонів мешканців Сходу та Півдня України.

По-шосте, вплив декомунізації на формування національної ідентичності є глибоким та багатоаспектним. Переосмислення героїчного пантеону, реінтерпретація Голодомору як геноциду, символічне відмежування від Росії, відродження мовних практик і культурних традицій – усі ці процеси складають єдину постколоніальну ідентичнісну трансформацію. Соціологічні дані фіксують суттєве зростання підтримки декомунізаційного курсу і зближення ідентичнісних позицій різних регіонів країни.

Загалом декомунізація в Україні є незавершеним, але докорінно трансформованим процесом. Радянська символічна, правова та меморіальна спадщина значною мірою демонтована, проте «декомунізація свідомості» – переосмислення владних відносин, культурних практик та соціальних норм – продовжується. В умовах триваючої війни цей процес набуває нового, екзистенційного виміру: декомунізація стає не лише правовим чи

адміністративним завданням, але й частиною боротьби за збереження незалежної державності та суверенної ідентичності.

Отже, досвід України в декомунізаційних процесах має значення не лише для розуміння внутрішніх трансформацій вибірково однієї країни, але й для порівняльного аналізу постколоніальних та постсоціалістичних процесів у ширшому глобальному контексті, який потребує глибшого дослідження. Адже він показує, що символічна та меморіальна трансформація є невід'ємною складовою успішного державотворення та подолання авторитарної спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Декомунізація запустила процеси суттєвої зміни національної ідентичності, – Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики // Офіційний портал Верховної Ради України. 2023. URL:https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/234624.html (дата звернення: 20.04.2026).
2. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 № 2704-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 21. Ст. 81.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 16.03.2026).
3. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 09.04.2015 № 317-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 26. Ст. 219.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 20.03.2026).
4. Закон України «Про визнання Голодомору 1932-1933 років геноцидом Українського народу» від 28.11.2006 № 376-V. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 50. Ст. 504.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text> (дата звернення: 16.03.2026).
5. Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років» від 09.04.2015 № 316-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 26. Ст. 218.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19#Text> (дата звернення: 16.03.2026).

6. Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» від 09.04.2015 № 314-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 25. Ст. 190.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text> (дата звернення: 10.03.2026).

7. Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років» від 09.04.2015 № 315-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 25. Ст. 191.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19/ed20230331#Text> (дата звернення: 16.03.2026).

8. Закон України № 2325-VIII від 13.03.2018 // Відомості Верховної Ради, 2018. № 20, ст. 189

Монографії та статті

9. Артюх В. О. Декомунізація топоніміки в місті Суми (2015-2016): як це було // Сумський історико-архівний журнал. 2024. XLII. С. 36-44.

10. Берченко Г. В. Декомунізація в Україні: конституційно-правові аспекти // Форум права. 2017. № 4. С. 13-23.

11. Бріт О. Р. Декомунізація та деколонізація в Україні (2013-2024 рр.): кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістр: спец. 032 «Історія та археологія» // ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв, 2025. 107 с.

12. В'ятрович В., Борисенко М., Водотика Т. Декомунізація: важливий процес, не лише результат // Місто: історія, культура, суспільство. 2017. № 1 (2). С. 101-111.

13. Вечерський В. В. Історія збереження культурної спадщини нашого народу та її ретроспективна декомунізація (відгук на книжку Віктора Акуленка «Агітпроп на межі пам'яті і забуття») // Право України. 2024. № 2. С. 143-147.

14. Власюк В. Декомунізація й деколонізація в Україні на тлі російсько-українського цивілізаційного протистояння: стан та перспективи // Український літопис. 2025. № 6. С. 30-37.
15. Водотика С., Савенок Л. Міський простір, декомунізація і проблеми історичної пам'яті // Місто: історія, культура, суспільство. 2017. № 1. С. 138-148.
16. Воронова В. А. Політичні практики декомунізації у країнах східної Європи // Політичне життя. 2020. № 2. С. 5-11.
17. Гриценко О. А. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище // Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України; Інститут культурології НАМ України, 2019. 320 с.
18. Гурик М. І. Декомунізація як шлях побудови україноцентристської моделі історичної пам'яті // Актуальні проблеми філософії та соціології. 2016. Вип. 11. С. 26-29.
19. Гурик М. І. Історична пам'ять народу у контексті актуальних завдань розбудови модерної української нації // Світоглядні та соціокультурні засади формування модерної української нації: монографія / Т. В. Гончарук, Н. В. Гнасевич, М. І. Гурик та ін. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. С. 90-113.
20. Декомунізація / Український інститут національної пам'яті: [сайт]. URL: <https://uinp.gov.ua/dekomunizaciya-ta-reabilitaciya/dekomunizaciya> (дата звернення: 21.04.2026).
21. Декомунізація в Україні: демонтовано 2,5 тисячі пам'ятників і перейменовано майже тисячу населених пунктів // Уніан: інформаційне агентство, 09.04.2019
URL: <https://www.unian.ua/politics/10510401-dekomunizaciya-v-ukrajini-demontovano-2-5-tisyachi-pam-yatnikiv-i-pereymenovano-mayzhe-tisyachu-naselenih-punktiv.html> (дата звернення: 20.04.2026).

22. Декомунізація в Україні: чемпіони, аутсайтери та курйози // DW. 2016.
URL:<https://www.dw.com/uk/декомунізація-в-україні-чемпіони-аутсайтери-та-курйози/a-19072440> (дата звернення: 20.04.2026).
23. Декомунізація. Дерадянізація? Деколонізація! // Локальна історія. 11.12.2019.
URL:<https://localhistory.org.ua/texts/statti/dekomunizatsiia-deradianizatsiia-dekolonizatsiia/> (дата звернення: 20.04.2026).
24. День Перемоги і його місце в історичній пам'яті українців // Загальнонаціональне дослідження, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва URL: URL:<https://dif.org.ua/article/den-peremogi-i-yogo-mistse-v-istorichniy-pamyati-ukraintsiv> (дата звернення: 23.03.2026)
25. Довбня В. «Комунізація» та «декомунізація» на Миколаївщині в контексті охорони культурної спадщини в другій половині ХХ – початку ХХІ століття // Актуальні питання гуманітарних наук. 2025. Вип. 85, том 1. С. 22-26.
26. Дрогушевська І. Л. Декомунізація топонімії: концепція повернення історичних назв на карту України // Проблеми безперервної географічної освіти та картографії. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. Вип. 26. С. 33-37.
27. Калакура Я. С. Пострадянське архівознавство в Україні: декомунізація і тенденції розвитку // Сумський історико-архівний журнал. 2016. № 26. С. 5-15.
28. Киридон А. Декомунізація в Україні: перерозподіл символічного ресурсу // Зовнішні справи. 2020. № 7/8. С. 35-40.
29. Клименко Н. П., Савченко С. В., Дудар О. В. Декомунізація та деколонізація Київського метрополітену: політика пам'яті та трансформація міського простору // Вісник гуманітарних наук. 2026. № 17.
30. Кобченко К. Декомунізація в Україні: постколоніальний контекст // Українознавчий альманах. 2016. Вип. 19. С. 66-70.

31. Коцовська Г. Декомунізація: 10 років боротьби за очищення // Король Данило, 09.04.2025
URL: https://www.koroldanylo.com.ua/news/dekomunizaciia_10_rokiv_borotbi_za_ocishhennia_17548 (дата звернення: 20.04.2026).
32. Красиков М. М. Декомунізація чи демеморизація? Україна на шляху державотворення: історія та сучасність // Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених і студентів. 2016. Вип. 26. С. 171-172.
33. Кульчицький С.: Незалежною в 1991-му стала радянська Україна, і цим усе сказано // Тиждень. 2016. 17 листопада.
URL: <http://tyzhden.ua/News/178684> (дата звернення: 23.03.2026).
34. Латиш Ю. Проблеми формування європейської культури історичної пам'яті в Україні: Голокост, декомунізація, українсько-польські «війни пам'яті» // Multidimensionality of Ukrainian-Polish cooperation. Baltija Publishing. 2022. С. 227-241.
35. Лук'янов Є. Феномен і проблема деконструкції колоніальних наративів: теорія та практичні перспективи // Образ. 2025. № 3 (49). С. 18-26.
36. Нагорна Л. Ідентифікаційні кризи як стимулятори насильства й свідомісних стереотипів // Регіональна історія України. К.: Ін-т історії України НАН України, 2016. Вип. 10. С. 7-100.
37. Пахолок В. М. Декомунізація топонімів у стратегії формування політичних цінностей та зміцненні гуманітарної безпеки України // Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2020. Вип. 87. С. 233-243.
38. Портнов А. Про декомунізацію, ідентичність та історичні закони дещо інакше // Критика, квітень 2015
URL: <https://krytyka.com/ua/articles/pro-dekomunizatsiyu-identychnist-ta-istorychni-zakony-deshcho-inakshe> (дата звернення: 23.03.2026)
39. Прохватолюва О. Декомеморація: до концептуалізації переосмислення советського минулого в Україні (2014–2025) // Науково-теоретичний альманах Грані. 2025. 28(6). С. 33-39.

40. Реформа із запізненням та миттєвим ефектом: як змінили Україну 6 років декомунізації: як змінили Україну 6 років декомунізації // 24 канал, 09.04.2021.

URL:https://24tv.ua/dekomunizatsiya-v-ukrayini-zmini-za-6-rokiv-hto-zavazhaye_n1592692 (дата звернення: 20.04.2026).

41. Рябчук М. Декомунізація чи деколонізація? Що показали політичні дискусії з приводу декомунізаційних законів? // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2016. Вип. 2. С. 104-117.

42. Федусь Х. Політологічний зміст поняття історична пам'ять та декомунізація історичної пам'яті // 2018. С. 443-445.

43. Хітрова Т. Декомунізація як риторичний дискурс та джерело формування амбівалентних смислів у сучасному інформаційному просторі України // Образ. 2015. Вип. 3. С. 60-67.

44. Циба В. М. Декомунізація і легітимація правлячої еліти в Україні // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія. 2017. № 1. С. 152-171.

45. Циктор О. В. Декомунізація в Одесі як процес переосмислення радянської спадщини (серія журналістських матеріалів): кваліфікаційна робота бакалавра // Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2023. С. 20.

46. Шаталов Д. День перемоги як політика і як пам'ять. Еволюція вигляду та значення комеморативних заходів: криворізький випадок (1991 – 2025) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. 2025. № 2 (53). С. 184-199.

47. Шпак К. Верховна Рада ухвалила законопроект про державну політику національної пам'яті: що він передбачає // NV 21.07.2025

URL:<https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/parlament-ukrajini-progolosuvav-za-zakonoprojekt-pro-nacionalnu-pam-yat-50539025.html> (дата звернення: 20.04.2026).

- 48.Юрій М. Цивілізаційні зміни на пострадянському просторі і декомунізація суспільства // Історико-політичні проблеми сучасного світу. 2022. № 45. С. 247-254.
- 49.Яковлев М. В. Радянізація, русифікація та дерадянізація як категорії політичної постколоніальної історії країн Центрально-Східної Європи // Магістеріум. Політичні студії. 2014. Вип. 58. С. 24-28.
- 50.Якубін О. Страсті за війною: колективна пам'ять в Україні (2010-і роки) // Спільне, №10, 2016: Війна і націоналізм.
- URL: <http://commons.com.ua/uk/strasti-za-vijnoyu/> (дата звернення: 23.03.2026)

ДОДАТКИ

Додаток А. Повалення пам'ятника Леніну в Харкові, 28 вересня 2014 року

[Джерело: Декомунізація. Дерадянізація? Деколонізація! // Локальна історія.

11.12.2019.URL:<https://localhistory.org.ua/texts/statti/dekomunizatsiia-deradianizatsiia-dekolonizatsiia/> (дата звернення: 20.04.2026)]

Додаток Б. Повалення пам'ятника Леніну в Києві, 8 грудня 2013 року

[Джерело: Декомунізація. Дерадянізація? Деколонізація! // Локальна історія.
11.12.2019.URL:<https://localhistory.org.ua/texts/statti/dekomunizatsiia-deradianizatsiia-dekolonizatsiia/> (дата звернення: 20.04.2026).]